

Programma van Eisen

Format conform KNA versie 4.1 (23-5-2018) ADC-versie 05-03-2020

Locatie	Kampen Anjerstraat-Rozenstraat		
Projectnaam	Kampen Anjerstraat-Rozenstraat		
PvE nummer	21-046		
Status	CONCEPT		
Plaats binnen archeologisch proces			
Opgraven Landbodems – variant Archeologische Begeleiding			
Opsteller			
	Naam, adres, telefoon, e-mail	datum	paraaf
Auteur Bij landbodems: Senior KNA Archeoloog	Drs. [REDACTED] ADC ArcheoProjecten Postbus 1513 3800 BM Amersfoort T: 033-299 8181 E: [REDACTED]@archeologie.nl	13-01-2022	[REDACTED]
Bij landbodems: Senior KNA Archeoloog, controle/goedkeuring	Drs. [REDACTED] ADC ArcheoProjecten Postbus 1513 3800 BM Amersfoort T: 033-299 8181 E: [REDACTED]@archeologie.nl	13-01-2022	[REDACTED]
Opdrachtgever			
	Naam, adres, telefoon, e-mail	datum	paraaf
	Dhr. [REDACTED] Woningbouw coöperatie DeltaWonen Postbus 604 8000 AP Zwolle T: 038 - [REDACTED] E: info@deltawonen.nl		[REDACTED]
Goedkeuring bevoegde overheid			
Gemeente	Drs. [REDACTED] Gemeentelijke Archeoloog Gemeente Kampen T: [REDACTED] E: [REDACTED]@kampen.nl		
Goedkeuring adviseur bevoegde overheid			
Inter provinciaal Opperrabbinaat	Drs. [REDACTED] Gemeente Arnhem Team Archeologie T: 026 [REDACTED] M: [REDACTED] E: [REDACTED]@arnhem.nl		
Kennisgeving depothouder			
	Naam, adres, telefoon, e-mail	datum	paraaf
	Depotbeheerder Drs. [REDACTED] Gemeentelijke Archeoloog Gemeente Kampen T: [REDACTED] E: [REDACTED]@kampen.nl		

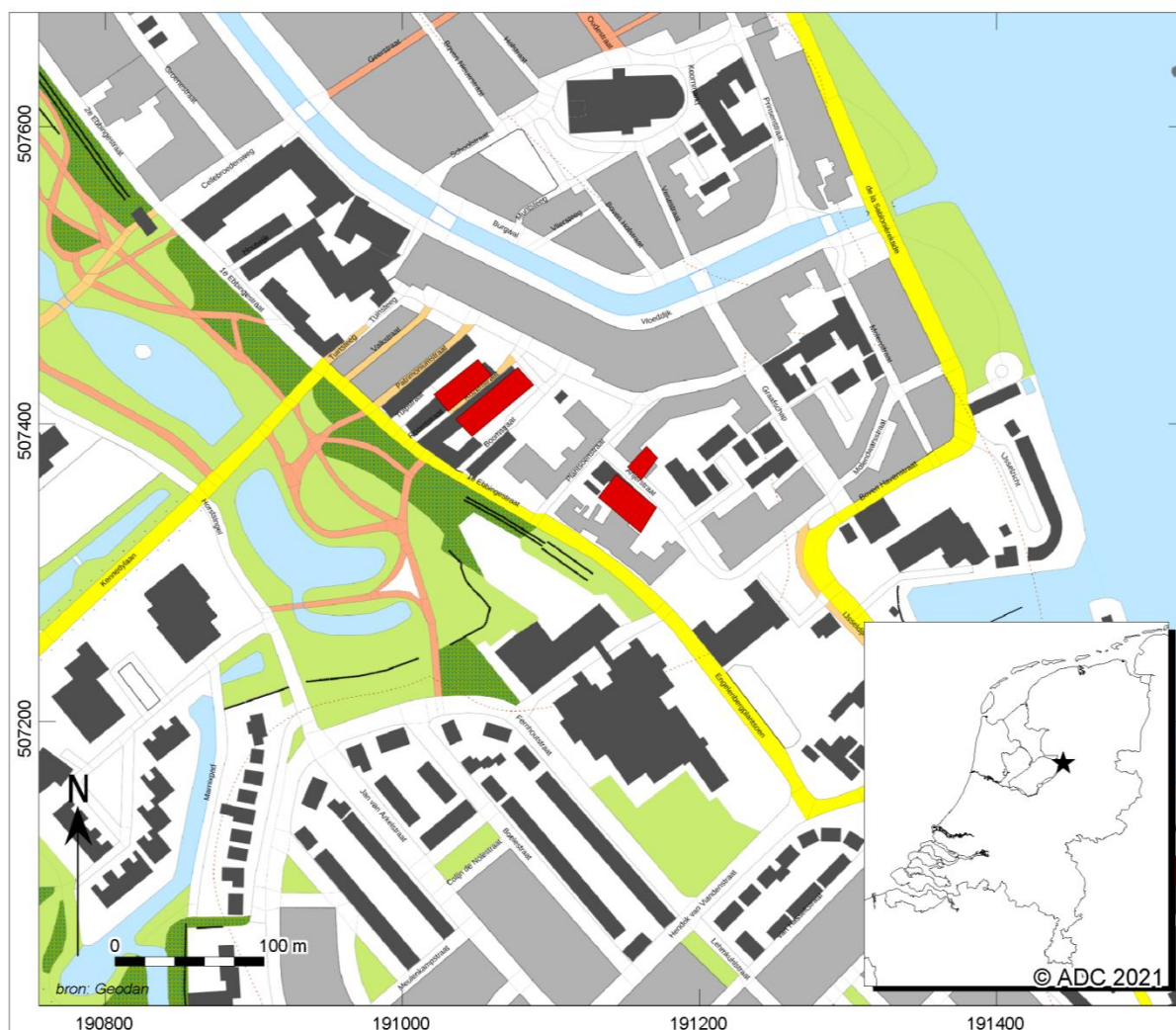
INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1 ADMINISTRATIEVE GEGEVENS ONDERZOEKSGBIED	4
HOOFDSTUK 2 AANLEIDING EN MOTIVERING VAN HET ONDERZOEK	5
2.1 Aanleiding en motivering	5
HOOFDSTUK 3 EERDER UITGEVOERD ONDERZOEK	6
HOOFDSTUK 4 ARCHEOLOGISCHE VERWACHTING	6
4.1 Regionale archeologische en cultuurlandschappelijke context	6
4.2 Aard en ouderdom van de vindplaats(en)	12
4.3 Begrenzing en oppervlakte van de vindplaats(en)	12
4.4 Structuren en sporen	12
4.5 Anorganische artefacten	12
4.6 Organische artefacten	12
4.7 Archeozoölogische en archeobotanische resten	12
4.8 Fysisch antropologische resten	12
4.9 Motivatie	13
4.10 Archeologische stratigrafie en diepte van vondstlagen	13
4.11 Gaafheid en conservering	13
HOOFDSTUK 5 DOELSTELLING EN VRAAGSTELLING	13
5.1 Doelstelling	13
5.2 Relatie met NOaA en/of andere onderzoekskaders	13
5.3 Vraagstelling	13
5.4 Onderzoeksvragen	13
HOOFDSTUK 6 METHODEN EN TECHNIEKEN	16
6.1 Strategie	16
6.2 Omgang kwetsbaar vondstmateriaal	17
6.3 Structuren en grondsporen	17
6.4 Aardwetenschappelijk onderzoek	17
6.5 Anorganische artefacten	17
6.6 Organische artefacten	17
6.7 Archeozoölogische en archeobotanische resten	18
6.8 Fysisch antropologische resten	18
6.9 Overige resten	19
6.10 Dateringstechnieken	19
6.11 Beperkingen	19
HOOFDSTUK 7 UITWERKING	21
7.1 Structuren, grondsporen, vondstspredingen	21
7.2 Analyse aardwetenschappelijke gegevens	21
7.3 Anorganische artefacten	21
7.4 Organische artefacten	21
7.5 Archeozoölogische en -botanische resten	21
7.6 Fysisch antropologische resten	21
7.7 Dateringen	21
7.8 Beeldrapportage	21
HOOFDSTUK 8 (DE)SELECTIE EN CONSERVERING	22
8.1 Selectie materiaal voor uitwerking	22
8.2 Selectie materiaal voor deponering en verwijdering	22
8.3 Selectie materiaal voor conservering	22
HOOFDSTUK 9 DEPONERING	23
9.1 Eisen betreffende depot	23
9.2 Te leveren product	23
HOOFDSTUK 10 RANDVOORWAARDEN EN AANVULLENDE EISEN	24
10.1 Personele randvoorwaarden	24
10.2 Overlegmomenten	24
10.3 Kwaliteitsbewaking, toezicht, overleg en evaluatie	24
10.4 Overige randvoorwaarden en aanvullende eisen	25
10.5 Openbaarheid en integriteit	25

HOOFDSTUK 11	WIJZIGINGEN TEN OPZICHTE VAN HET VASTGESTELDE PVE	26
11.1	Wijzigingen tijdens het veldwerk	26
11.2	Belangrijke wijzigingen	26
11.3	Procedure van wijziging na de evaluatiefase van het veldwerk	26
11.4	Procedure van wijziging tijdens uitwerking en conservering	26
LITERATUUR EN BIJLAGEN		27
Literatuur		27
Bijlage 1	Lijst met te verwachten aantallen vondsten per vondstcategorie	28
Bijlage 2	Samenvatting van dit PvE, wanneer specialisten raadplegen	29
Bijlage 3	Tabellen richtlijnen van de depots voor (de)selectie vondsten en monsters in het veld (Fase 1) en selectie voor deponeren (fase 2)	30
Bijlage 4	Verklarende woordenlijst	35
Bijlage 5	Protocol Joodse herbegraving 1.4.	36

HOOFDSTUK 1**ADMINISTRATIEVE GEGEVENS ONDERZOEKSGBIED**

Projectnaam	Kampen Anjerstraat-Rozenstraat
Provincie	Overijssel
Gemeente	Kampen
Plaats	Kampen
Toponiem	Anjerstraat-Rozenstraat
x,y-coördinaten	Centrum coördinaat Anjerstraat 191.154,0/ 507.363,0 Centrum coördinaat Rozenstraat 191.049,4/ 507.418,6
CMA/AMK-status	AMK 13963 (historische kern van Kampen)
Archis-monumentnummer	-
Archis-waarnemingsnummer	-
Oppervlakte plan- en onderzoeksgebied	Ca. 2.400 m ²
Huidig grondgebruik	Bebouwing

Afbeelding 1. Locatie van het plangebied (rood kader).

HOOFDSTUK 2 AANLEIDING EN MOTIVERING VAN HET ONDERZOEK

2.1 Aanleiding en motivering

Dit programma van eisen heeft betrekking op een Opgraving, variant archeologische begeleiding in relatie tot de sloop van de bestaande bebouwing en de hierop te volgen realisatie van nieuwbouw. De consequentie van de voorgenomen ontwikkeling kan zijn dat eventuele aanwezige waardevolle archeologische resten in de ondergrond worden aangetast. De exacte omvang en diepte van de verstoringen van de met de herinrichting gepaard gaande bodemingrepen is nog niet bekend. Gegeven de ruimtelijke omstandigheden en de aard van de ingrepen is archeologisch vooronderzoek in de vorm van boringen of proefsleuven niet mogelijk. Een Opgraving, variant archeologische begeleiding is daarom de geëigende onderzoeksmethode.

Afbeelding 2. Locatie van het plangebied.

Beide plangebieden liggen binnen de bebouwde kom van Kampen, in de zuidoosthoek van een latere stadsuitleg uit de periode 1462-1505 (Afb. 1 & 2). De oppervlakte van de gecombineerde plangebieden bedraagt ca. 2.400m², dit betreft echter een schatting.

In het vigerende bestemmingsplan Binnenstad, 1^e herziening Bolwerk 12, dat is vastgesteld op 17 december 2020, hebben beide locaties de dubbelbestemming Waarde – Beschermde stadsgezicht en Waarde – Archeologie 3. Slechts deze laatste heeft betrekking op werkzaamheden die de grond verstoren, waarbij er niet dieper dan 30 cm en een oppervlakte groter dan 100 m² mag worden ontgraven.¹ De te slopen panden hebben geen monumentale waarde. Een verdere onderzoeksplicht rust op het plangebied

¹ www.planviewer.nl.

ter hoogte van de Anjerstraat, vanwege de nabijheid, en mogelijke aanwezigheid, van een Joodse begraafplaats. Hieronder worden beide plangebieden samen als het totale onderzoeksgebied benoemd.

Voor het gebied geldt op basis van het eerder uitgevoerd onderzoek een lage verwachting voor archeologische resten vanaf het Paleolithicum tot en met de Volle Middeleeuwen, een middelhoge verwachting voor de Late Middeleeuwen en een hoge verwachting voor de Nieuwe tijd.²

HOOFDSTUK 3 EERDER UITGEVOERD ONDERZOEK

Eerder uitgevoerd onderzoek	
Programma van Eisen 1 ^e Ebbingestraat 10-12	
Uitvoerder	Archeologische dienst Zwolle
Uitvoeringsperiode	2017
Rapportage	■■■■■., 2017: Programma van Eisen 1 ^e Ebbingestraat 10-12, Kampen.
Archeologische begeleiding en proefsleuvenonderzoek	
Uitvoerder	Archeologische dienst Zwolle
Uitvoeringsperiode	2017
Rapportage	■■■■■., 2019: De Joodse begraafplaats aan de 1 ^e Ebbingestraat. Een archeologische begeleiding in Kampen. Archeologische Rapporten Kampen 6, Zwolle.

Er heeft binnen de planlocaties nog geen ruimtelijk-historisch onderzoek plaatsgevonden. Direct naast de locatie aan de Anjerstraat is echter wel een archeologische begeleiding en een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd op de voormalige Joodse begraafplaats, op basis waarvan een deel van de archeologische verwachting voor dit PvE is bepaald.

HOOFDSTUK 4 ARCHEOLOGISCHE VERWACHTING³

4.1 Regionale archeologische en cultuurlandschappelijke context

Landschap

Het onderzoeksgebied is gelegen in een rivierontginningslandschap, op een ondergrond van dekzand met fluviatiele afzettingen, fossiele riviersystemen, veenpakketten en getijdenafzettingen.

Historie

De laaggelegen kustgebieden van Nederland waren tot ver in de Middeleeuwen onbewoonbaar door veengroei. Tot ca. 1000 was de bewoning van Nederland dan ook beperkt tot de relatief hoger gelegen zand- en lössgronden in het oostelijke en zuidelijk deel. Welvaart leidde tot demografische druk waardoor de bewoners genoodzaakt waren de uitgestrekte veengebieden in het midden en de kustzone van het land te ontginnen. Het hart van Nederland werd gevormd door een veenmoeras, het Almere dat niet te ontginnen viel. Door de inbraak van de Noordzee bij het Vlie in de 12de eeuw verkreeg het Almere in toenemende mate het karakter van een zee. Koopvaarders uit het Oostzeegebied duiden deze zee aan als 'Zuiderzee'.

² ■■■■■ 2017.

³ Overgenomen uit ■■■■■ 2017.

Een belangrijke factor die bijdroeg aan de totstandkoming van de Zuiderzee was het toegenomen stroomdebiet van de IJssel. Omstreeks 900 verkreeg de rivier verbinding met de Rijn, waardoor de IJssel substantieel meer water te vervoeren kreeg. Nabij Kampen mondde de rivier in het Almere/de Zuiderzee uit. Het verbeterde stroomregime van de IJssel maakte ontginning in de IJsseldelta mogelijk. In deze delta is het grootste gedeelte van de huidige gemeente Kampen gelegen. Kampen is omstreeks 1150 gesticht op de westoever van de IJssel, dicht bij de uitmonding van de rivier.

Kampen is ontstaan in de tweede helft van de 12de eeuw als een veendorp. Aanvankelijk was Kampen een van een reeks gehuchten op de westoever van de IJssel, maar door gunstige ligging tussen IJssel en Zuiderzee kregen kooplieden uit binnen en buitenland belangstelling voor deze plaats. Mogelijk hebben Duitse kooplieden uit het Rijnland, die een handelsroute naar het Oostzeegebied nodig hadden, hier een handelsknooppunt gesticht. Na de stichting volgde een snelle opbouw van de nederzetting volgens een planmatig concept. De nadruk lag op de transitohandel. Kampen was door haar perifere ligging ten opzichte van de Duitse steden, en goede banden met belangrijke Duitse steden als Lübeck en Keulen, in staat om binnen de handelsnetwerken over de Oostzee en Noordzee te opereren. De handel leidde tot welvaart, waardoor al in de 13de eeuw een stadsmuur kon worden aangelegd. Kampen had weinig exportproducten. De stad produceerde enig bier en laken voor de export, maar bezat geen grondstoffen voor de handel. De betekenis van het Kamper aandeel in de Noord-Europese handel was het transporteren van handelswaar. Handel uit het achterland van de Rijn werd te Kampen op zeeschepen geladen en getransporteerd naar havens in de Oost- en Noordzee. Omgekeerd werd te Kampen vracht van zeeschepen op rivierboten geladen en stroomopwaarts vervoerd. Tot ver in de eerste helft van de 16de eeuw kende Kampen een bloeiende economie. In de periode 1462-1505 vond nog een kostbare uitbreiding van de stad plaats. In de periode 1450-1550 werd in de stad nog een fors aantal nieuwe woonhuizen gebouwd en in 1543- '47 kreeg Kampen een kostbaar nieuw Raadhuis. Met de overzeese handel was het echter gedaan.

Het onderzoeksgebied

De stadskern is gelegen binnen de (deels voormalige) 17de-eeuwse vestingwerken aan de landzijde, en de IJssel. Het onderzoeksgebied ligt in de zuidoosthoek van een latere stadsuitleg uit de periode 1462-1505. Op de kaart van Blaeu lijkt het gebied deels bebouwd te zijn. In 1764 is langs de 1^e Ebbingestraat een begraafplaats voor Joden ingericht.

Tot ver in de 15de eeuw was de stadsgracht, de Burgel, de grens van de stad aan landzijde. Het achterland van Kampen werd gevormd door laaggelegen polders. Om wateroverlast in de stad te voorkomen was aan landzijde van de Burgel in de late 13de eeuw een dijk aangelegd: de Vloeddijk. Tijdens de laatste stadsuitleg van 1462-1505 is een forse strook grond langs de Vloeddijk aan de stad toegevoegd. Deze wijk werd beveiligd door uitbreiding van de stadsmuur en de aanleg van een vestinggracht. Een groot gedeelte van de nieuwe wijk bleef langdurig onbebouwd. Dit is goed te zien op de kaarten van Utenwael (1598) en Blauw (1649). De terreinen werden gebruikt voor diverse ambachtelijke doeleinden en als moestuinen. Vanaf de 17de eeuw begon bebouwing hier aarzelend toe te nemen. Langs de Ebbingestraten begon bebouwing vooral in 19de eeuw toe te nemen. Voordien, in 1764, was langs de 1^e Ebbingestraat een begraafplaats voor joden ingericht.

Joodse begraafplaats⁴

Op een Joodse begraafplaats geldt 'eeuwige grafrust'. Dit betekent dat de graven ongemoeid gelaten moeten worden en slechts bij uitzondering, als de overheid dit eist, verplaatst mogen worden. Een uitzondering geldt voor herbegraven in Israël. Het Jodendom kent meerdere namen voor begraafplaats, waaronder Bet Chajiem (huis van

⁴ [naam] 2017. [naam], [naam] en [naam], 1999: *Pinkas, Geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Nederland*. Amsterdam/Antwerpen. p. 442-446.

het leven), Bet Olam (huis van de wereld) en Bet Keverot (huis der graven). Het voorschrift, dat begraafplaatsen niet geruimd mogen worden heeft tot consequentie dat ze meestal een eind buiten de stad liggen. Vaak kregen Joden pas laat het recht om zich te vestigen in een stad. Het gevolg was dat de stad reeds was volgebouwd en er geen ruimte beschikbaar was voor een begraafplaats. Deze begraafplaatsen zijn dan ook vaak aan de randen van de stad te vinden. En wel op bolwerken die hun verdedigende functie waren kwijtgeraakt door de veranderde militaire omstandigheden (vergelijk bijvoorbeeld Groenlo en Amersfoort etc.).

Op een asjkenazische begraafplaats vindt men voornamelijk staande grafstenen. Deze hebben of alleen een Hebreeuwse tekst of zowel Hebreeuws als de landstaal. Sefardische joden hebben een voorkeur voor liggende stenen. De grafteksten waren vroeger vaak in het Portugees, nu is Hebreeuws soms in combinatie met de landstaal gebruikelijker. Op de graven laat men vaak een klein steentje achter, als teken dat men op bezoek is geweest. Dit gebruik is in betekenis vergelijkbaar met de gewoonte bij niet-joden om bloemen neer te leggen. Het steentje duidt echter op de onvergankelijkheid van de ziel waarbij bloemen verwelken als het lichaam. Het steentje is ook een soort van begraving, die als een continu proces en grote verdienste kan worden gezien.

Al in de eerste helft van de veertiende eeuw worden in archiefstukken uit Kampen Joodse kooplieden vermeld. Tevens wordt er melding gemaakt van een inbraak in een 'Judenhuys'. Ook wordt 'Kamp' – en daar wordt ongetwijfeld Kampen mee bedoeld – genoemd onder de Joodse gemeenten langs de IJssel, die in jaren 1349-'50 verwoest zijn. Dit gebeurde in de jaren dat de pest om zich heen sloeg. Joden werden als aanstichters hiervan gezien. Mede omdat er onder hen minder slachtoffers vielen als gevolg van hun (rituele) hygiëne.

In 1661 krijgen enige Portugees-Joodse kooplieden op hun verzoek toestemming om zich in Kampen te vestigen. Ze krijgen godsdienstvrijheid, het recht om een synagoge te bouwen en de belofte dat er zich zonder overleg vooraf met hen geen Hoogduitse joden mogen vestigen in de plaats. In ruil daarvoor beloven zij naar beste weten de handel in Kampen te zullen bevorderen. Er ontstond een kleine Joodse gemeente, die voor haar godsdienstoefeningen bijeenkwam in het huis van een van haar gemeenteleden in de Nieuwstraat, vlak bij het Muntplein. In het begin van de 18de eeuw kwamen er toch langzamerhand Hoogduitse joden naar Kampen. Hun aantal nam zodanig toe dat men in 1767 een synagoge kon inrichten in een gehuurd pand Achter de Nieuwe Muur bij de Koornmarkt (thans Voorstraat). Dit 'kerkhuis' werd in 1778 aangekocht en in 1794 uitgebreid. In 1764 nam de Joodse gemeente in Kampen een begraafplaats in het bolwerk bij de Veenepoort in gebruik. Deze lag ongeveer 70 meter ten westen van de Veenepoort. Vanaf 1828/1829 heeft Kampen op grond van de Nieuwe Begraafwet op de Zandberg in IJsselmuiden een nieuwe begraafplaats in gebruik genomen. Ook de Joodse bevolking mocht geen gebruik meer maken van hun eigen begraafplaats aan de rand van de stad. In een akte van 20-11-1829 (Stadsarchief Kampen 1-545b, 1312) koopt de Israëlitische Gemeente een stuk land op de hoge zandberg in IJsselmuiden om die te bestemmen tot een Joodse begraafplaats. Die laatste is de Israëlitische Begraafplaats aan de Rondeweg die nu nog bestaat. Vanaf bovengenoemd jaartal heeft de Joodse bevolking de doden in IJsselmuiden begraven. Ondanks het feit dat Kampen de oudste Joodse gemeente van de provincie had, werd Zwolle aangewezen als residentie van het regionale consistorie. In 1843 werd een deel van de graven op de oude begraafplaats overgebracht naar de andere zijde van de weg, de huidige Ebbingestraat. Daarmee kwam de begraafplaats dus weer binnen de stadswal te liggen. Ook de synagoge voldeed op den duur niet meer aan de behoefte en werd in 1847 vervangen door een fraai nieuw gebouw aan de IJsselkade.

Tijdens de bezettingsjaren werden de Joodse inwoners van Kampen net als elders getroffen door een reeks van anti-Joodse maatregelen. Dit ondanks aanvankelijk verzet hiertegen van burgemeester en burgerij. In de tweede helft van 1942 zijn de meeste

joden uit Kampen gedeporteerd. Slechts enkelen wisten zich te redden door onder te duiken. In en rond Kampen hebben gedurende de bezetting vele joden ondergedoken gezeten. De synagoge is door NSB'ers gebruikt als opslagplaats, maar is niet beschadigd. Wel werd de hele inboedel vernield.

Na de oorlog werd het Joodse leven in Kampen niet hervat. In 1947 is de Joodse gemeente opgeheven en bij die van Zwolle gevoegd. De synagoge is verkocht en uiteindelijk sinds 1984 in gebruik als cultureel centrum, onder de naam Beet Zikkaron (Huis der Herinnering). Aan de buitengevel is een marmeren plaat aangebracht, waarop de namen van de omgebracht Joodse medeburgers staan vermeld. De graven van de Joodse begraafplaats aan de Ebbingestraat zijn in 1947 overgebracht naar de Joodse begraafplaats in IJsselmuiden. Vervolgens werd een speelplaats ingericht op de voormalige begraafplaats. De plaatselijke autoriteiten onderhouden deze begraafplaats aan de Rondeweg, die in 1985 ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van steenhouwerij J. Eigelaar door de eigenaar en de arbeiders belangeloos gerestaureerd werd.

In 2004 ontstond er onrust over het vermeende dumpen van stoffelijke resten van de voormalige Joodse begraafplaats aan de Ebbingestraat in diepe kolken rond Kampen dat zich midden jaren '50 van de 20^e eeuw zou hebben afgespeeld. Uit onderzoek blijkt echter dat er geen aanwijzingen zijn of getuigen die dat kunnen bevestigen.

Samenvattende kan worden geconcludeerd dat uit de bronnen niets is gebleken over een latere ruiming noch over vondsten van menselijke resten op dit terrein, noch over het dumpen van materiaal. Op grond van ooggetuigenverslagen en op grond van het feit dat er geen (trommel)zeven gebruikt zijn, kan niet uitgesloten worden geacht dat er nog menselijke resten achtergebleven zijn. Dat er menselijke resten door hergebruik van de grond zich elders in de stad bevinden kan op grond van dit onderzoek uitgesloten worden geacht.

In de vergadering van het college van B&W, op of vlak na 24 juni 2004, is de rabbinale beslissing met betrekking tot de in het onderzoek gedane aanbevelingen overgenomen. De aanbeveling die is overgenomen als rabbinale beslissing luidt als volgt: "er wordt aanvaard dat er mogelijkserwijs menselijke overblijfselen achtergebleven zijn, maar laat die rusten op de plaats waar ze nu liggen. Mocht in de toekomst ooit aan herinrichting van dit terrein worden gedacht, dan kan alsnog een nieuwe ruiming plaatsvinden dat in overleg met de Opperrabbijn of diens plaatsvervanger".

Omvang en ligging van de begraafplaats⁵

Het Stadsarchief beschikt over een aantal kadastrale kaarten en de kadastrale leggers, op grond waarvan panden en terreinen etc. gelokaliseerd kunnen worden (Afb. 3). Op de kadastrale kaart is de Joodse begraafplaats aangegeven en een weg (zie de nummers 9247 (weg) en 9246 (Joods kerkhof) op de kadastrale kaart. Blijkens de kadastrale leggers is de grootte van het Joodse kerkhof in de loop der tijd veranderd. Blijkens de oudste leggers was de grootte 902 m², later 865 m², en nog later 810 m². Blijkens de oudste kadastrale legger uit 1832 was dit gebied in dat jaar al in eigendom van de Israëlitische gemeente. Op oudere plattegronden zijn de twee begraafplaatsen niet aangegeven. Ook 9247 is gevolgd in de kadastrale leggers. Het werd aangeduid als weg en waterleiding in het bolwerk.

In 1948 is besloten tot ontruiming van het kerkhof. Het terrein van het kerkhof komt dan in handen van de gemeente Kampen. De heer Koekoek gaf aan dat het terrein na de ontruiming in gebruik was bij de firma Eijgelaar. Dit is niet uit de bronnen gebleken. In 1951 is op dit terrein een speeltuin aangelegd. De grootte van het terrein van de speeltuin (het voormalige Joodse kerkhof) was op dat moment ca. 940 m². De heer Bakker, één van de ooggetuigen, geeft aan dat de begraafplaats na de ruiming speeltuin werd (speeltuin Zuid). Of hier een speeltuin kwam, omdat het terrein niet bebouwd

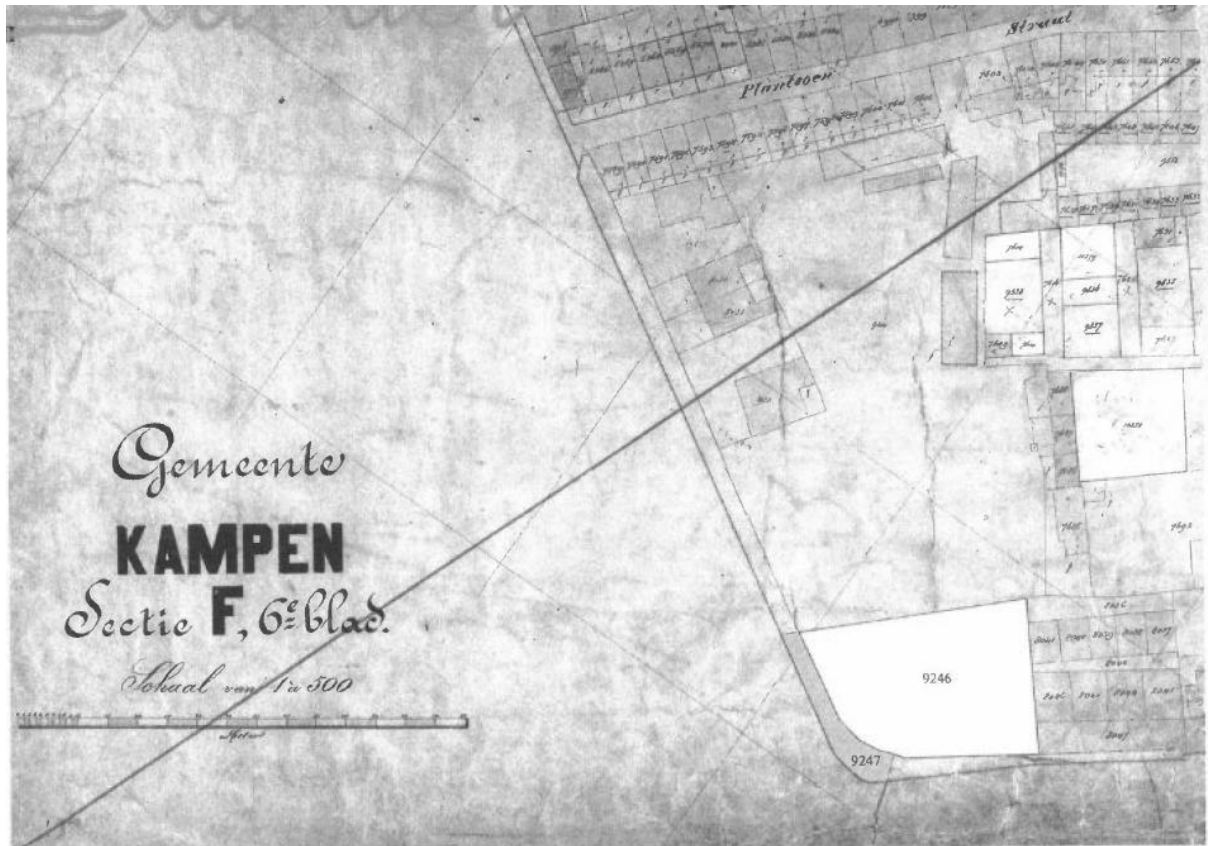
⁵ [REDACTED] 2017. [REDACTED], onderzoeksrapport Israëlitische begraafplaats 1^e Ebbingestraat, bijlage B&W nota gemeente Kampen 7 juni 2004.

mocht worden, zoals de heer Koekoek vertelde, is niet in de archieven en collecties aangetroffen

In 1952 is de Engelenbergschool op de huidige locatie gebouwd.

In 1954 - 1955 is de Gereformeerde Ulo-school c.a. gebouwd. Voor de locatie, zie de bijgevoegde plattegrond. De speeltuin bleef op de toenmalige plaats liggen tot 1961. In dat jaar werd een nieuwe speeltuin op de huidige locatie gebouwd.

In 1956 vond op het terrein van de speeltuin wel uitbreiding van de Gereformeerde Ulo plaats. Na de verplaatsing van de speeltuin werd het terrein als speelplaats van de Gereformeerde Ulo gebruikt en werd een rijwielbergplaats aangebracht. De heer Bakker bevestigt dit in zijn verslag.

Afbeelding 3. Kadastrale kaart Kampen uit 1892 waarop aangegeven de Joodse begraafplaats (9246), Stadsarchief Kampen, kaartencollectie, nr. K1354. De kaartuitsnede wijst naar het noordwesten.

Concluderend kan over de omvang en ligging van de begraafplaats het volgende worden gesteld. Blijkens de kadastrale leggers en andere bronnen is de plaats (maar mogelijk niet de correcte omvang) van de begraafplaats vast komen te staan: de speelplaats van het huidige schoolgebouw aan de 1^e Ebbingestraat met rijwielberging. Hiervoor is dit terrein vanaf 1951 tot het begin van de zestiger jaren in gebruik geweest bij de Speeltuinvereniging. In 1956 zijn op het terrein van de Speeltuinvereniging twee lokalen voor de Uloschool (Mavo) gebouwd.

De grootte van de Joodse begraafplaats is eveneens vast te stellen: 902 m², later 865 m² en nog later 810 m². Het hele terrein is in gebruik geweest bij de Speeltuinvereniging, want de speeltuin omvatte een terrein van 940 m². Waarschijnlijk is de omvang van de begraafplaats verkleind door de bouw van de Mavo in 1954-'55.

Archeologie

Het onderzoeksgebied bevindt zich binnen de historische stadskern, in de zuidoosthoek van een latere stadsuitleg uit de periode 1462-1505. Van deze vindplaatslocatie kunnen sporen en objecten in het bodemarchief zijn opgenomen.

Een aparte categorie resten die in de bodem bewaard kunnen zijn gebleven, vormen menselijke overblijfselen. Een unieke locatie in deze categorie in de gemeente Kampen betreft de Joodse begraafplaats aan de 1^e Ebbingestraat.

In 2017 heeft de archeologische dienst Kampen op een naast plangebied Anjerstraat gelegen locatie een archeologische begeleiding uitgevoerd van de boorkernen die zijn gemaakt in het kader van het milieukundig onderzoek door TAUW BV.⁶ Deze archeologische begeleiding bestond uit een visuele inspectie van alle boorkernen met behulp van de troffel. Tijdens deze visuele inspectie werd in één van de boringen (Boring 10) een middenhandsbeentje van een linkerhand aangetroffen. Op basis van deze vondst is op 2 november 2017 besloten om twee proefputten aan te leggen (Afb. 4). Deze putten zijn aangelegd in de plantsoenstrook tussen het voormalige ULO-gebouw en de 1e Ebbingestraat.⁷ Hierbij is geen ander menselijk botmateriaal aangetroffen.

Uit het onderzoek blijkt dat het terrein door de bouw van de school in 1954-1955 is afgegraven tot op het vaste natuurlijke dekzand. Hierdoor is er geen sprake van een intacte bovenlaag en is de kans op menselijke begravingen *in-situ* uitgesloten. Aangezien het plangebied aan de Anjerstraat buiten de contouren van de school heeft gelegen, kan de situatie hier anders zijn.

Afbeelding 4. Locatie van het vooronderzoek (bij benadering) uit 2017, in het gele kader. In oranje de locatie van de Joodse begraafplaats (bij benadering).

⁶ [redacted] 2019.

⁷ Ibid.

4.2 Aard en ouderdom van de vindplaats(en)⁸

Nog niet bekend. De aard en ouderdom van een mogelijke vindplaats zal middels de in dit PvE beschreven archeologische ingrepen moeten worden vastgesteld. Op basis van het vooronderzoek kunnen archeologische resten uit voornamelijk de Late Middeleeuwen en de Nieuwe tijd worden verwacht.

4.3 Begrenzing en oppervlakte van de vindplaats(en)

Het onderzoeksgebied kent twee bekende vindplaatsen: de vindplaats uit stedelijke context en de Joodse begraafplaats.

De begrenzing hiervan is als volgt. Met betrekking tot de begrenzing van onderhavige planlocatie behoeft de vindplaats uit stedelijke context geen nadere specificatie: als zodanig is deze vindplaats onderdeel van de stadskern.

Bij de bepaling van de begrenzing met betrekking tot de Joodse begraafplaats is er planologisch tot dusver van uitgegaan dat het plein, aangrenzend aan 1^e Ebbingestraat 10-12, samenvalt met de oppervlakte van de begraafplaats. Wellicht is dit niet de correcte omvang van de begraafplaats, en heeft deze zich uitgestrekt aan de zijde van Anjerstraat en 1^e Ebbingestraat 10-12.

4.4 Structuren en sporen

De volgende bewoningssporen kunnen worden aangetroffen: (haard)kuilen, paalkuilen, greppels, sloten, waterputten en/of -kuilen, dierbegravingen, menselijke begravingen/crematies, gebouwplattengronden, houten of bakstenen funderingen, water- en beerputten. Ook sporen van landgebruik als (verkavelings)greppels, ploegsporen en paden/wegen kunnen aanwezig zijn. Verder kunnen werken verwacht worden die verband houden met waterstaat. Tenslotte kunnen sporen en objecten verwacht worden die wijzen op turfafgraving en kleiwinning voor baksteenproductie (stenen, pannen en tegels).

Ten aanzien van de Joodse begraafplaats kunnen in situ begravingen worden aangetroffen, als ook verspreid geraakt menselijk botmateriaal.

4.5 Anorganische artefacten

Verwacht worden artefacten van voornamelijk baksteen, aardewerk, glas, pijp-aardewerk en metaal, al dan niet in relatie tot de archeologische sporen.

4.6 Organische artefacten

Organische artefacten zoals houtskool, leer en benen voorwerpen zullen vanwege de zandige ondergrond slecht geconserveerd zijn. Diepere sporen, en zeker sporen die gelegen zijn onder het gemiddelde grondwaterpeil, kunnen wel organische artefacten bevatten.

4.7 Archeozoologische en archeobotanische resten

De conserveringsgraad is over het algemeen van dien aard dat binnen het onderzoeksgebied geen goed geconserveerde onverbrande archeozoologische en -botanische resten worden verwacht. In diepere sporen kunnen goed geconserveerde, al dan niet verbrande, botanische resten aanwezig zijn. Verbrand botmateriaal kan, evenals verbrand botanisch materiaal, overal worden aangetroffen.

4.8 Fysisch antropologische resten

Er worden inhumaties verwacht op de Joodse begraafplaats, direct ten zuiden van het plangebied aan de Anjerstraat.

Voor de archeologische opgraving van Joodse menselijke resten geldt dat resten niet verder worden ontdaan van grond dan strikt noodzakelijk is om de herkenning van menselijk materiaal vast te stellen. Er wordt geen detailonderzoek verricht op het botmateriaal verder dan in het veld zichtbaar is (leeftijd en geslachtsbepaling etc.). Er

⁸ Op basis van de gegevens uit het PvE van naastgelegen onderzoek.

worden geen monsters genomen ten behoeve van ^{14}C -, DNA- of isotopenonderzoek en dergelijke. De resten worden **niet** tijdelijk opgeslagen, maar worden dezelfde dag nog herbegraven. Fotografie tijdens archeologisch werk vindt alleen plaats ten behoeve van de beschrijving in een rapportage. De foto's worden echter nooit gepubliceerd. Dit heeft alles te maken met het respect naar de dode die hier niet om heeft gevraagd en wiens resten niet verder ontwaard dienen te worden (zie bijlage 6 Protocol Joodse herbegraving)

4.9 Motivatie

Het onderzoek richt zich op het vaststellen of er zich binnen het plangebied archeologische resten bevinden. Vanwege de voorgenomen bouwwerkzaamheden kunnen archeologische resten niet in de bodem behouden blijven.

4.10 Archeologische stratigrafie en diepte van vondstlagen

Hierover zijn nog geen gegevens beschikbaar.

4.11 Gaafheid en conservering

De mate van gaafheid en conservering van archeologische resten in het plangebied is sterk afhankelijk van de verstoringen die hier hebben plaatsgevonden.

HOOFDSTUK 5 DOELSTELLING EN VRAAGSTELLING

5.1 Doelstelling

Het doel van de Opgraving - variant Archeologische Begeleiding is het *ex situ* behouden van het archeologisch erfgoed, omdat *in situ* behoud niet mogelijk is. Dit omvat het documenteren van gegevens en het uitwerken en veiligstellen van materiaal van behoudenswaardige, geselecteerde vindplaatsen, om daarmee informatie te behouden die van belang is voor de kennisvorming over het verleden.

5.2 Relatie met NOaA en/of andere onderzoekskaders

Er is nog geen vindplaats vastgesteld, er zijn dus nog geen relaties te leggen met onderzoekskaders.

5.3 Vraagstelling

Welke aanvullende en/of nieuwe kennis over het verleden kan worden verworven uit de resten van deze behoudenswaardige vindplaats(en).

5.4 Onderzoeksvragen

De volgende onderzoeksvragen worden op basis van het veldonderzoek zo goed mogelijk beantwoord. Indien op een vraag geen antwoord gegeven kan worden, moet worden onderbouwd waarom dat zo is.

Algemeen

1. Indien het onderzoek geen archeologische resten of beperkte archeologische fenomenen (bijvoorbeeld alleen losse vondsten) oplevert, welke verklaring is hiervoor dan te geven?
2. Zijn er verstoringen van de vindplaats waar te nemen en wat is de aard en omvang daarvan?

Perioden en vindplaatsen

3. Wat is de begrenzing of de ruimtelijke spreiding van de vindplaats(en)? Bevindt/bevinden deze zich ook buiten het huidige plangebied?
4. Wat is per archeologische vindplaats in het onderzoeksgebied:
 - a. de ligging (inclusief diepteligging) en begrenzing
 - b. de geologische en/of bodemkundige eenheid
 - c. de omvang (inclusief verticale dimensies)
 - d. aard /complextypologie/functie

- e. de samenstelling van de archeologische resten (grondsporen en mobilia)
 - f. de vondst- en spoordichtheid
 - g. de stratigrafie
 - h. de ouderdom, periodisering, typochronologische classificatie
5. In hoeverre zijn binnen de vindplaats(en) op grond van de verspreiding van vondsten en/of grondsporen voormalige activiteitengebieden te onderscheiden en hoe moeten die geduid worden? Zie tevens vraag 4 voor de deelaspecten die daarbij aan de orde moeten komen.
 6. Kunnen verscheidene bewoningsfasen onderscheiden worden? Zo ja in welke mate zijn deze aaneensluitend? In hoeverre is er sprake van bewoningscontinuïteit tot op heden?
 7. Zeggen de aangetroffen resten iets over de sociaaleconomische situatie van de gebruikers?
 8. Bij het aantreffen van bouwkeramiek en natuursteen: wat kan er gezegd worden over de herkomst van het materiaal, hoe is het bouw materiaal toegepast en hoe laten de aangetroffen gebouwen zich reconstrueren?
 9. Welke informatie levert het onderzoek op over de voedsel economie?
 10. Zijn er graven aangetroffen en wat is hun datering?
 11. Indien er graven worden aangetroffen: betreft het (een) locatie(s) van oorspronkelijke begravingen, of gaat het om verspreide resten afkomstig van de begraafplaats?
 12. In welke mate zijn beschermingsmaatregelen vereist in verband met de aanwezigheid van de voormalige begraafplaats?
 13. Is er sprake van een ensemble waarde met vindplaatsen in de omgeving van het plangebied?

Landschappelijk

14. Hoe ziet de bodemopbouw eruit?
15. Wat is de relatie tussen de vindplaats en het omringende landschap?
16. Welke ontwikkeling heeft het landschap doorgemaakt en hoe heeft de mens zich hieraan aangepast of hierin een rol gespeeld?

Vondsten en paleo-ecologische resten

17. Welke mobiele vondsten zijn gedaan? a) Om welke materialen, soorten, typen, functies, aantallen, gewichten gaat het en uit welke context komen de vondsten? b) Wat is de datering van de vondsten en waarop is de datering gebaseerd?
18. In welke mate bevinden vondsten zich in primaire positie/gesloten context en in welke mate gaat het om vondsten zonder context?
19. Welke conclusies zijn te trekken uit de fragmentatiegraad en de mate van conservering of verwerking van vondsten?
20. Zijn er plaatsen aan te wijzen met een opvallend grote vondstconcentratie en wat is de samenstelling ervan?
21. In welke mate dragen de mobiele vondsten bij aan de datering van lagen, sporen, structuren?
22. Is er sprake van (kennelijk) intentionele deposities?
23. Wat is de aard en conservering van paleo-ecologische resten? In welke mate en in welke context worden ze aangetroffen? Welke betekenis ontleen zij of kunnen zij geven aan deze context? In welke mate kunnen ze bijdragen aan de datering van sporen, lagen, structuren? Welke informatie kunnen zij geven over landschap en vegetatie (voorafgaand, tijdens en/of na bewoningsfase), voedsel economie, verwerving en toepassing van organisch materiaal e.d.?

Conclusie, evaluatie, aanbevelingen

24. Hoe verhouden de conclusies zich tot de resultaten van het eerdere onderzoek of andere bekende gegevens? In welke mate wijkt de geconstateerde waarde af van de eerder toegekende waarde of van de gespecificeerde verwachting?

25. In welke mate heeft dit onderzoek in een datalacune kunnen voorzien? Hoe is het kennisrendement te omschrijven?
26. In welke mate zijn de gehanteerde strategieën en methoden effectief geweest? Indien het onderzoek niet volgens plan kon worden uitgevoerd, om welke reden en op welke wijze is van het PvE afgeweken?
27. Welke strategische en methodische aanbevelingen kunnen worden gegeven voor vervolgonderzoek, zowel binnen dit onderzoeksgebied als in aangrenzende of naburige percelen?

HOOFDSTUK 6 METHODEN EN TECHNIEKEN

6.1 Strategie

Het onderzoek moet worden uitgevoerd conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie versie 4.1 en de bepalingen uit onderhavig PvE.

Voorafgaand aan de graafwerkzaamheden vindt een toolboxmeeting plaats waarbij ten minste de civieltechnische uitvoerder, de archeoloog die de begeleiding gaat doen, (een afgevaardigde van) het bevoegd gezag en (van) de opdrachtgever aanwezig zijn. Bevoegd gezag wordt tijdig op de hoogte gesteld van deze meeting door de archeologische uitvoerder. De strategie richt zich op de sloop van de bestaande bebouwing en dient te leiden tot een goed begrip van de archeologische resten in hun landschappelijke context.

De archeologische uitvoerder moet tijdens de civieltechnische graafwerkzaamheden in de gelegenheid gesteld worden om archeologische waarnemingen te doen. De opdrachtgever draagt hierbij zorg voor een werkbaar terrein en stelt een graafmachine met machinist beschikbaar. De opdrachtgever stemt tijdig - minimaal één week van te voren - met de archeologische aannemer af wanneer gestart wordt met de archeologisch te begeleiden werkzaamheden.

Methoden en technieken

De uitvoering van het onderzoek gebeurt conform de KNA 4.1 protocol 4004. Tijdens het onderzoek worden de volgende methoden en technieken gehanteerd:

- Tijdens de werkzaamheden krijgt de archeologische uitvoerder de mogelijkheid waarnemingen te doen en de aanwezige archeologische sporen naar behoren te documenteren. De aanwezige archeoloog geeft aanwijzingen ten aanzien van het aan te leggen vlak.
- Het ontgraven van de werkputten wordt uitgevoerd met een graafmachine met een dichte bak met gladde snede, waarbij laagsgewijs en in een horizontaal vlak wordt verdiept.
- Alle relevante vondsten en monsters worden verzameld uit sporen, van het vlak en uit de laag net boven het sporenvlak.
- Vondsten en monsters worden per spoor of laag verzameld.
- Vrijgekomen vondsten die niet aan specifieke sporen toegeschreven kunnen worden, worden verzameld in eenheden van 5 x 4 m.
- Van puntvondsten (gevonden *in situ* en zonder grondspoor) worden de X, Y en Z-coördinaten ingemeten.
- Maaiveldvondsten worden, tenzij van belang voor de interpretatie van de vindplaats, niet verzameld.
- Tijdens het onderzoek worden het vlak en, indien mogelijk, de stort afgezocht met een metaaldetector om metalen voorwerpen op te kunnen sporen.
- De putomtrek, hoogte van vlakken en maaiveld en de sporen worden ingemeten in RD en NAP met behulp van een rTS (*robotic Total Station*) of GPS (*Global Positioning System*)(minimale nauwkeurigheid 3 cm).
- Alle archeologische relevante grondsporen worden gedocumenteerd, gecoupeerd en afgewerkt.
- Profielen en coupes worden schaal 1:20 getekend.
- Tijdens het onderzoek worden foto's gemaakt van de algemene situatie, de vlakken, profielen, grondsporen en coupes. Er worden sfeerfoto's gemaakt voor publicatie- en communicatiedoeleinden. Fragiele en/of belangwekkende vondsten worden op de plaats van aantreffen gefotografeerd.
- Bij het aantreffen van funderingen, vloeren en muurwerk worden metsel- en voegverbanden, gebruikte metselspecie, versnijdingen, steenmaten en de 5- of 10-laagsmaat +1 mortellaag nauwkeurig gedocumenteerd. Ook wordt (indien mogelijk) de onderzijde van de fundering ingemeten (in m NAP).

- Bij het aantreffen van vondsten en sporen die buiten de gespecificeerde verwachting vallen worden deze, eventueel *en bloc*, op de vondstlocatie bewaard en, indien mogelijk, tijdelijk toegedekt tot duidelijk is wat de onderzoeksstrategie wordt.

Bij het aantreffen van archeologische resten waarin dit PvE niet voorziet, worden onmiddellijk de opdrachtgever, het bevoegd gezag en, indien de afwijking van invloed is op de selectie, conservering of hoeveelheid voor deponeren, de depothouder gewaarschuwd. In gezamenlijk overleg tussen de betrokken partijen zal vervolgens bepaald worden hoe met deze resten omgegaan moet worden. Afspraken hierover worden schriftelijk vastgelegd en onderschreven door alle betrokken partijen (zie ook hoofdstuk 11).

6.2 Omgang kwetsbaar vondstmateriaal

Kwetsbare vondsten worden zodanig verpakt dat de conditie van het materiaal zo stabiel mogelijk blijft. Hierbij wordt conform OS11 gewerkt en verwezen naar KNA-Leidraad 'Eerste hulp bij kwetsbaar vondstmateriaal'.

6.3 Structuren en grondsporen

Alle archeologisch relevante sporen en structuren worden gecoupeerd, afgewerkt en gedocumenteerd door middel van beschrijvingen, foto's en tekeningen. Tijdens het afwerken van een spoor worden de vondsten per stratigrafische eenheid verzameld. Bij het aantreffen van sporen waarvan de onderzijde dieper reikt dan de beoogde ontgravingsdiepte, bijvoorbeeld beerputten, afvalkuilen, sloten of grachten, wordt middels een edelmanboor en/of guts vastgesteld hoe diep deze reikt. De boring wordt in detail beschreven en van vullingen met organisch materiaal worden (met een edelman en/of guts) monsters genomen.

6.4 Aardwetenschappelijk onderzoek

- Alle profielen dienen bestudeerd, beschreven en geïnterpreteerd te worden door, of onder verantwoordelijkheid van, een senior KNA archeoloog.
- Om inzicht te krijgen in de mate van intactheid van de vindplaats wordt in eerste instantie gebruik gemaakt van de gedocumenteerde profielen.
- Wanneer dit voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen nodig en mogelijk is, worden na raadpleging van een fysisch geograaf monsters genomen (en gedocumenteerd) voor nadere analyse (micromorfologie, micropaleontologie, geochemie, sedimentologie, dateringsonderzoek e.d.).
- Profielen waarin een organische component aanwezig is, worden laagsgewijs met overlappende profielbakken bemonsterd voor micropaleontologisch onderzoek. Dit is van belang om de primaire onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden.
- Gezien de vaak lange doorlooptijd van projecten is voornamelijk de stabiele conservering (anticonaminatie) van monsters voorafgaande aan daadwerkelijke 14C-analyse cruciaal). Voor het bewaren van contaminatiegevoelig materiaal dient een specialist geraadpleegd te worden.
- Indien geen monsters genomen of geanalyseerd worden (reden opgeven in het rapport), dient aangegeven te worden of en welke zones, profielen, sporen e.d. hiervoor bij vervolgonderzoek in aanmerking komen.

6.5 Anorganische artefacten

Anorganische vondsten van archeologische waarde worden verzameld, gedocumenteerd, genummerd en geregistreerd op een daartoe geëigend formulier met bijbehorende digitale bestanden, verwerkt, gesorteerd en zo verpakt dat de conditie van het materiaal zo stabiel mogelijk blijft. Er wordt conform PS06 en OS11 gewerkt en de leidraden Specialistisch onderzoek (KNA-Leidraad Eerste Hulp bij Kwetsbaar Vondstmateriaal en KNA Leidraad anorganisch vondstmateriaal, delen A en B).

6.6 Organische artefacten

Organische vondsten archeologische waarde worden verzameld, gedocumenteerd, genummerd en geregistreerd op een daartoe geëigend formulier met bijbehorende digitale bestanden, verwerkt, gesorteerd en zo verpakt dat de conditie van het materiaal zo stabiel mogelijk blijft. Er wordt conform PS06 en OS11 gewerkt en de leidraden Specialistisch onderzoek (KNA-Leidraad Eerste Hulp bij Kwetsbaar Vondstmateriaal).

6.7 Archeozoologische en archeobotanische resten

Monsters en resten van archeologische waarde worden verzameld, gedocumenteerd, genummerd en geregistreerd op een daartoe geëigend formulier met bijbehorende digitale bestanden, verwerkt, gesorteerd en zo verpakt dat de conditie van het materiaal zo stabiel mogelijk blijft. Er wordt conform PS06 en OS11 gewerkt en de leidraden Specialistisch onderzoek (KNA Leidraad Archeozoölogie en Botanie).

Archeozoologische en archeobotanische monsters worden genomen uit aanwezige kansrijke sporen met een gesloten context of bodemlagen ten behoeve van de landschappelijke reconstructie.

- Alle verzamelde (grond)monsters of door specialisten geselecteerd materiaal of opgewerkte preparaten worden bewaard.
- Het geselecteerde materiaal dient stabiel geconserveerd en vrij van contaminatiebronnen bewaard te worden.
- Kansrijke grondsporen (met humeuze vullingen of houtskoolrijke vullingen) worden per spoorvulling bemonsterd ten behoeve van archeobotanisch macroresten-onderzoek en dateringsmethodieken voor zover dit voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen nodig is. Indien mogelijk worden - litermonsters verzameld.
- Waterputten, beerputten, afvalkuilen, sporen met verbrande resten en haardplaatsen dienen te worden bemonsterd onder het oxydatie-reductie-niveau. De vulling van complete of bijna complete potten dient gezeefd te worden ten behoeve van ecologisch en archeo-zoologisch onderzoek.
- Dierlijk botmateriaal wordt verzameld zoals hierboven aangegeven bij: verzamelen monsters en vondsten.

6.8 Fysisch antropologische resten

Ter plaatse van de voormalige Joodse begraafplaats zal met name zorgvuldig moeten worden afgegraven. Bij het aantreffen van eventuele achtergebleven menselijke resten wordt het bevoegd gezag, de adviseur van het bevoegd gezag en de Joodse gemeente Zwolle direct op de hoogte gesteld. Deze resten dienen apart en volledig verzameld te worden (inclusief eventuele resten van de kist). Deze worden vervolgens worden overgedragen aan de Joodse gemeente Zwolle, het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap of het Interprovinciaal Opperrabbinaat. **De resten blijven buiten archeologisch onderzoek.**⁹

Ten aanzien van het aantreffen van menselijke resten op een (voormalige) Joodse begraafplaats gelden speciale regels, waarvoor een protocol is opgesteld (zie bijlage 6).

Voor de archeologische opgraving van Joodse menselijke resten geldt dat resten niet verder worden ontdaan van grond dan strikt noodzakelijk om de herkenning van menselijk materiaal vast te stellen. Er wordt geen detailonderzoek verricht op het botmateriaal verder dan in het veld zichtbaar is (leeftijd en geslachtsbepaling etc.). Er worden geen monsters genomen ten behoeve van ¹⁴C-, DNA- of isotopenonderzoek en dergelijke. De resten worden niet tijdelijk opgeslagen, maar worden dezelfde dag nog herbegraven. Fotografie tijdens archeologisch werk vindt alleen plaats ten behoeve van de beschrijving in een rapportage. De foto's worden echter nooit gepubliceerd. Dit heeft alles te maken met het respect naar de dode die hier niet om heeft gevraagd en wiens resten niet verder ontwaard dienen te worden (nivul ha-met).

Menselijke resten of graven gevonden buiten de Joodse begraafplaats worden wel gedocumenteerd (fotograferen, tekenen en beschrijven en invullen skeletformulier).

⁹ [REDACTED] 2020.

Crematierresten worden *en bloc* gelicht. In het geval van bijzondere graven moet een specialist geraadpleegd en of ingeschakeld worden bij het onderzoeken van de sporen, het eventuele bergen van de vondsten en het bemonsteren (specialist op het gebied van archeozoölogie (bij complete dierlijke skeletten) of een fysisch antropoloog). De beslissing daartoe wordt in goed en tijdig overleg met het bevoegd gezag en vergunningvrager genomen.

6.9 Overige resten

Andere resten dan reeds genoemd worden niet verwacht (diatomeeën, mijten etc.).

6.10 Dateringstechnieken

Uitgangspunt is het dateren van sporen en lagen op basis van typologische kenmerken van vondstmateriaal en stratigrafische gegevens. Als dit niet (voldoende) aanwezig is of onvoldoende nauwkeurig is worden monsters genomen voor datering. Dit zullen voornamelijk ^{14}C -, OSL- of dendrochronologische dateringen zijn. In het veld wordt bepaald of de betreffende sporen/lagen ook daadwerkelijk geschikt zijn voor bemonstering.

- Bijzondere houtresten worden bemonsterd met het oog op dendrochronologisch onderzoek.
- Van de, voor de beantwoording van de onderzoeksvragen, relevante grondsporen, lagen of vullingen worden monsters genomen, gedocumenteerd (op tekening, foto en driedimensionaal ingemeten) en geregistreerd, die o.a. dienen voor ^{14}C -onderzoek.
- Fosfaatonderzoek wordt ingezet bij (mogelijke) boerderijlocaties, indien sporen met fosfaatverkleuringen aanwezig zijn. Ook worden enkele monsters genomen buiten de grenzen van het spoor.
- In eerste instantie is een waardering van de monsters voldoende. Daadwerkelijke analyse vindt pas plaats na goedkeuring van het evaluatieverslag.
- Alle verzamelde (grond)monsters of door specialisten geselecteerd materiaal of opgewerkte preparaten worden bewaard.
- Gezien de vaak lange doorlooptijd van projecten dient het geselecteerde materiaal stabiel geconserveerd en vrij van contaminatiebronnen bewaard te worden. Dit is met name voor monsters voor ^{14}C -analyse cruciaal (e.g. Wohlfart e.a. 1998). Voor het bewaren van contaminatiegevoelig materiaal dient een specialist geraadpleegd te worden.

6.11 Beperkingen

In het geval van een archeologische begeleiding zijn de uit te voeren bodemingrepen leidend.

Ter plaatse van de voormalige Joodse begraafplaats zal met name zorgvuldig moeten worden afgegraven. Bij het aantreffen van eventuele achtergebleven menselijke resten wordt het bevoegd gezag, de adviseur van het bevoegd gezag en de Joodse gemeente Zwolle direct op de hoogte gesteld. Deze resten dienen apart en volledig verzameld te worden (inclusief eventuele resten van de kist). En vervolgens te worden overgedragen aan de Joodse gemeente Zwolle, het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap of het Interprovinciaal Opperrabbinaat.

De resten blijven buiten archeologisch onderzoek.

Voor de archeologische opgraving van Joodse menselijke resten geldt dat resten niet verder worden ontdaan van grond dan strikt noodzakelijk om de herkenning van menselijk materiaal vast te stellen. Er wordt geen detailonderzoek verricht op het botmateriaal verder dan in het veld zichtbaar is (leeftijd en geslachtsbepaling etc.). Er worden geen monsters genomen ten behoeve van ^{14}C -, DNA- of isotopenonderzoek en dergelijke. De resten worden niet tijdelijk opgeslagen, maar worden dezelfde dag nog herbegraven. Fotografie tijdens archeologisch werk vindt alleen plaats ten behoeve van de beschrijving in een rapportage. De foto's worden echter nooit gepubliceerd. Dit heeft

alles te maken met het respect naar de dode die hier niet om heeft gevraagd en wiens resten niet verder ontwaard dienen te worden (nivol ha-met).

Zie bijlage 6 voor protocol Joodse herbegraving

Het feit dat er menselijke resten bij het onderzoek kunnen worden verwacht, vereist ook dat de aanwezige archeoloog die goed kan herkennen, ook als het slechts enkele losse beenderen betreft.

Een andere beperking van het onderzoek is dat de opdrachtgever de oriëntatie, locatie, afmetingen en diepte van de sleuf bepaalt. Hierbij wordt tijdens de archeologische begeleiding wel op aanwijzing van de aanwezige archeoloog ontgraven, zoals in dit PvE staat omschreven. Op deze wijze kunnen de eventueel aanwezige archeologische resten gedocumenteerd worden. De archeologische begeleiding is afhankelijk van de planning van de graafwerkzaamheden.

Indien de begeleiding vondstloos is maar wel grondsporen aangetroffen worden, moet worden gekeken of het spoor geschikt is voor ¹⁴C datering.

Vooralsnog is niets bekend over milieukundige vervuiling in het gebied. De opdrachtgever is verantwoordelijk voor het onderzoek naar milieukundige vervuiling, voorafgaand aan alle civieltechnische en archeologische werkzaamheden.

HOOFDSTUK 7 UITWERKING

7.1 Structuren, grondsporen, vondstspreidingen

Alle aangetroffen sporen en structuren worden uitgewerkt en geanalyseerd, met als doel de onderbouwing van de waardering van de vindplaats en beantwoording van de van de onderzoeksvragen. In het evaluatieverslag wordt een uitwerkingsvoorstel voor sporen en structuren opgenomen. Als er meer of andere sporen en structuren zijn gedocumenteerd dan op basis van de specifieke archeologische verwachting geschat is, wordt ook hiervoor een uitwerkingvoorstel opgenomen.

7.2 Analyse aardewetenschappelijke gegevens

De landschappelijke context, bodemopbouw en geologie worden uitgewerkt tot het niveau dat nodig is om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. De uitwerking heeft tot doel de samenhang tussen het landschap en de archeologische vindplaats(en) in voldoende mate te kunnen bepalen, om waardestelling van de archeologische resten mogelijk te maken.

Als blijkt dat het landschap anders moet worden geïnterpreteerd dan op basis van het vooronderzoek aangenomen is of uitwerking van monsters nodig is om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, wordt in het evaluatieverslag een uitwerkingsvoorstel voor het aardwetenschappelijke onderzoek opgenomen.

7.3 Anorganische artefacten

Na afloop van het veldwerk worden anorganische artefacten gewaardeerd door de (senior) KNA specialist. De specialist schrijft een voorstel voor uitwerking met als doel de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Het voorstel voor uitwerking wordt opgenomen in het evaluatieverslag.

7.4 Organische artefacten

Na afloop van het veldwerk worden organische artefacten gewaardeerd door de (senior) KNA specialist. De specialist schrijft een voorstel voor uitwerking met als doel de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Het voorstel voor uitwerking wordt opgenomen in het evaluatieverslag.

7.5 Archeozoölogische en -botanische resten

Na afloop van het veldwerk worden de archeozoölogische en -botanische resten en monsters gewaardeerd door de (senior) KNA specialist. De specialist schrijft een voorstel voor uitwerking met als doel de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Het voorstel voor uitwerking wordt opgenomen in het evaluatieverslag.

7.6 Fysisch antropologische resten

Na afloop van het veldwerk worden de fysisch antropologische resten en monsters gewaardeerd door de (senior) KNA specialist. De specialist schrijft een voorstel voor uitwerking met als doel de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Het voorstel voor uitwerking wordt opgenomen in het evaluatieverslag.

Met resten van de Joodse begraafplaats wordt anders omgegaan. Zie paragraaf 6.8 en 6.11, en bijlage 5 voor het protocol.

7.7 Dateringen

Na afloop van het veldwerk worden de monsters voor datering gewaardeerd op geschiktheid door de (senior) KNA specialist. De (senior) KNA archeoloog beargumenteert op basis van de waardering van alle materiaalcategorieën hoeveel dateringen nodig zijn om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Het voorstel voor datering wordt opgenomen in het evaluatieverslag.

7.8 Beeldrapportage

Beeldrapportage wordt opgenomen waar dit de tekst verduidelijkt. De overzichtskaart(en) van alle sporen wordt/worden weergegeven met spoor- of

structuurnummers en een leesbare schaal. Topografische afbeeldingen worden voorzien van schaalbalk, minimaal vier coördinaten en een noordpijl. De relevante profielen/profielkolommen, relevante coupetekeningen, foto's, tekeningen en foto's van karakteristieke/bijzondere vondsten worden weergegeven.

HOOFDSTUK 8 (DE)SELECTIE EN CONSERVERING

8.1 Selectie materiaal voor uitwerking

Na het veldwerk en per materiaalcategorie wordt door de desbetreffende (senior) KNA specialist beargumenteerd welke vondsten en monsters worden uitgewerkt, welke kunnen worden geselecteerd en welke voor conservering in aanmerking komen. Alle vondsten en monsters die nodig zijn om de onderzoeksvragen te beantwoorden worden in elk geval geselecteerd voor uitwerking. De voorstellen voor uitwerking worden opgenomen in het evaluatieverslag.

Het bevoegd gezag neemt op basis van het evaluatieverslag het besluit over de uitvoering van de voorstellen voor uitwerking en datering van monsters en vondsten. De uit het goedgekeurde evaluatieverslag voortvloeiende kosten worden voorgelegd aan de opdrachtgever.

8.2 Selectie materiaal voor deponering en verwijdering

Uitgangspunt is dat alle vondsten en monsters van archeologische betekenis worden gedeponeerd. Ook als deze niet geselecteerd zijn voor uitwerking. Wanneer bepaalde vondsten of materiaalcategorieën niet gedeponeerd worden, wordt de keuze hiervoor door de betreffende materiaalspecialist gemaakt op basis van waardering en gemotiveerd in het selectierapport (zie ook bijlage 3). Het selectierapport wordt (bij voorkeur) aan het evaluatieverslag toegevoegd. Pas na goedkeuring van het selectierapport door de depothouder kunnen deze vondsten en monsters op gecontroleerde wijze worden verwijderd.

De depothouder neemt op basis van het selectierapport het besluit over de uitvoering van de voorstellen voor deponeren en deselecteren van vondsten en monsters. Indien nodig vindt overleg plaats met de opdrachtgever en het bevoegd gezag.

De uit het goedgekeurde selectierapport voortvloeiende kosten worden voorgelegd aan de opdrachtgever.

De depothouder heeft 15 dagen om (schriftelijk) te reageren op de voorstellen in het selectierapport. Bij uitblijven reactie kan het werk in samenspraak met de opdrachtgever en het bevoegd gezag zonder goedkeuring van de depothouder worden voortgezet.

8.3 Selectie materiaal voor conservering

Op basis van de waardering door de desbetreffende (senior) KNA specialist wordt het conserveringsvoorstel opgesteld. Alle kwetsbare vondsten en monsters moeten geconserveerd worden aangeleverd aan het archeologisch depot, tenzij schriftelijk en op grond van het conserveringsvoorstel anders is aangegeven door de desbetreffende depothouder.

In het conserveringsvoorstel wordt per categorie kwetsbaar materiaal aangegeven welke werkwijze en selectie gevolgd zal worden (conform OS11). In een conserveringsvoorstel wordt vastgelegd welke vondsten en monsters op welke wijze en met welke middelen zijn geconserveerd (zie ook bijlage 3). Het conserveringsvoorstel wordt (bij voorkeur) aan het concept-evaluatieverslag toegevoegd, maar kan als los document worden geleverd en later als bijlage aan het eindrapport worden toegevoegd.

De depothouder neemt op basis van het conserveringsvoorstel het besluit over de uitvoering van het conserveren van vondsten en monsters. Indien nodig vindt overleg plaats met de opdrachtgever en het bevoegd gezag.

De uit het vastgestelde conserveringsplan voortvloeiende kosten worden voorgelegd aan de opdrachtgever.

HOOFDSTUK 9 DEPONERING

9.1 Eisen betreffende depot

Naast KNA 4.1 (protocol 4010) gelden de richtlijnen voor de deponering van vondsten in het Provinciaal depot voor Bodemvondsten (Vraag deze op alvorens te deponeren, want er zijn veranderingen sinds 2021):

- De uitvoerder van de Opgraving, variant archeologische begeleiding dient zich op de hoogte te stellen van de eisen van het betreffende archeologische depot.
- De vondsten en de bijbehorende documentatie dienen conform deze eisen aangeleverd te worden.
- De uitvoerder van de Opgraving, variant archeologische begeleiding dient zich op de hoogte te stellen van de eisen van het E-depot (EDNA in DANS-Easy).

De dataset dient conform deze eisen aangeleverd te worden. Dit zijn verplichtingen waarvoor de uitvoerder verantwoordelijk is.

9.2 Te leveren product

Het tussenproduct is het evaluatieverslag. Het concept-evaluatieverslag wordt binnen 12 weken na afronding van het veldwerk geleverd (digitaal in pdf). Het evaluatieverslag bestaat uit de verzameling voorstellen voor uitwerking, datering, conservering, deponering en deselectie van alle aanwezige materiaalcategorieën en wordt voorgelegd aan het bevoegd gezag, de depothouder en de opdrachtgever. Er wordt een (her)begroting opgesteld op basis van het door het bevoegd gezag en de depothouder goedgekeurde evaluatieverslag. Deze kosten wordt voorgelegd aan de opdrachtgever. Voor de waardering van monsters kan meer tijd nodig zijn dan 12 weken. In dat geval wordt contact opgenomen met het bevoegd gezag, de depothouder en de opdrachtgever en een nieuwe termijn van levering afgesproken.

Indien slechts een gering aantal of geen sporen en vondsten is aangetroffen, kan worden volstaan met een email naar opdrachtgever, de depothouder en het bevoegd gezag met daarin kort omschreven de eerste resultaten van het veldwerk en het uitwerkingstraject tot en met het eindrapport.

Het eindproduct is een standaardrapport volgens KNA 4.1 protocol 4004. De eindrapportage wordt direct definitief geleverd aan de opdrachtgever, het bevoegd gezag en de depothouder. Het rapport wordt circa 12 maanden na schriftelijke goedkeuring van het evaluatieverslag geleverd.

- De opdrachtgever ontvangt het eindrapport digitaal (in pdf).
- Het bevoegd gezag ontvangt het eindrapport digitaal (in pdf).
- Eindproduct voor de depothouder is de projectdocumentatie en de vondsten en monsters geselecteerd voor deponering. Bij het eindproduct hoort een bewijs van overdracht van vondsten, monsters en documentatie. Deze dient tijdig te worden verkregen van het Archeologisch depot.
- De digitale GIS-informatie dient in een door de opdrachtgever en bevoegde overheid leesbaar format te worden aangeleverd (bijvoorbeeld als CAD-bestand (dxf/dwg) of als Shapefile-bestand).
- De digitale documentatie wordt binnen 2 jaar na afronding van het veldwerk overgedragen aan het E-depot.

HOOFDSTUK 10 RANDVOORWAARDEN EN AANVULLENDE EISEN

10.1 Personele randvoorwaarden

Het onderzoek wordt verricht door een archeologisch uitvoerder in het bezit van een geldig certificaat BRL SIKB 4000 Archeologie met protocol 4004 Opgraven.

Het onderzoek vindt plaats conform de KNA 4.1. De dagelijkse leiding in het veld is in handen van een (senior) KNA-archeoloog met ruime ervaring in archeologisch onderzoek in de regio. Zowel voor veldwerk als voor uitwerking, conservering en rapportage is de inzet van de juiste actoren vereist (zie BRL4000, via sikb.nl). De metaaldetector wordt gehanteerd door een deskundig persoon met ervaring in metaaldetectie.

Het handmatige graafwerk dient onder toezicht van een orthodoxe rabbijn te gebeuren, of door een deskundige afgezant van de rabbijn, die toezicht houdt of alles respectvol en volgens de norm van de Joodse wet geschiedt en onder toezicht van een archeoloog of fysisch antropoloog met aantoonbare ervaring op het gebied van het opgraven van menselijke begravingen. Zie verdere toelichting in het protocol Joodse herbegraving (bijlage 5).

10.2 Overlegmomenten

De start- en einddatum van het archeologisch onderzoek wordt tijdig gemeld aan het bevoegd gezag en de opdrachtgever. Tijdens het veldwerk wordt elke week door de veldleiding een korte update (via mail) verstrekt aan de opdrachtgever en het bevoegd gezag. Zodra de planning voor het graven ter plaatse van waar de voormalige Joodse begraafplaats wordt verwacht, wordt het bevoegd gezag daarvan op de hoogte gesteld. Als er afwijkingen ten opzichte van de gespecificeerde verwachting worden geconstateerd, wordt direct contact gezocht met het bevoegd gezag de opdrachtgever en (indien het van invloed is op deponeren en deselectie) met de depothouder. In gezamenlijk overleg wordt de vervolgstراتيجية bepaald. De financiële consequenties van de overeengekomen strategie zijn voor de opdrachtgever. In bijlage 1 zijn de verwachte aantallen vondsten en monsters opgenomen. Afwijkingen worden schriftelijk vastgelegd en door iedereen ondertekend/voor gezien verklaard.

10.3 Kwaliteitsbewaking, toezicht, overleg en evaluatie

Het onderzoek wordt uitgevoerd conform de KNA 4.1, het PvE en het PvA. Alle archeologische veldwerkzaamheden staan onder verantwoordelijkheid van de leidinggevende KNA-archeoloog. Het eerste vlak dient te worden aangelegd door een senior KNA archeoloog. Werkzaamheden en/of situaties die afwijken van het PvE worden eerst voorgelegd aan het bevoegd gezag (toetsing aan het beleid en besluitvorming), de depothouder (met betrekking tot vondsten) en de opdrachtgever (met betrekking tot planningstechnische en financiële consequenties).

Wijzigingen tijdens het veldwerk (strategie, methodiek, locatie, etc.) of tijdens uitwerking en conservering worden schriftelijk (per e-mail) aan de opdrachtgever, het bevoegd gezag en, als het vondsten betreft, de depothouder voorgelegd en worden alleen na schriftelijke goedkeuring van deze partijen doorgevoerd. Meer- of minderwerk vindt alleen plaats na schriftelijke toestemming van de opdrachtgever (kan per e-mail).

Na afloop van het veldwerk wordt een evaluatieverslag opgesteld, met een overzicht van de aangetroffen grondsporen en verzamelde vondsten en monsters. Er wordt een voorstel gedaan voor de uitwerking van de vondst- en monstercategorieën. Op basis van deze voorstellen wordt een (her)begroting opgesteld. Na overleg met de opdrachtgever en het bevoegd gezag en de uitdrukkelijke toestemming van de opdrachtgever wordt vervolgens overgegaan tot de uitwerking.

Als er nauwelijks tot geen vondsten en sporen zijn aangetroffen, kan worden volstaan met een korte melding per e-mail in plaats van een evaluatieverslag en, na instemming door het bevoegd gezag en de depothouder, kan worden begonnen met het opstellen van het eindrapport.

Het eindrapport wordt ca. 12 maanden na de goedkeuring van het evaluatieverslag aan de opdrachtgever en het bevoegd gezag gestuurd. Overschrijding van deze termijn door derden (natuurwetenschappelijke dateringen of uitwerking van botanische monsters) kan er toe leiden dat deze termijn wordt verlengd. Het verlengen van de termijn gebeurt altijd in overleg met de opdrachtgever en het bevoegd gezag. Het eindrapport wordt digitaal geleverd.

10.4 Overige randvoorwaarden en aanvullende eisen

- Voor de start van de werkzaamheden wordt door de civiele uitvoerder een KLIC-melding gedaan.
- Het goedgekeurde PvE dient tijdens het veldwerk op de werklocatie aanwezig te zijn.
- In alle gevallen waarin dit PvE niet voorziet, zijn de procesbeschrijvingen en specificaties in de KNA 4.1 van toepassing.
- Dit PvE betreft de eisen die vanwege het archeologisch belang aan het onderzoek worden gesteld. Dit laat onverlet dat wettelijke en andere regelgeving aangaande het uitvoeren van werkzaamheden moet worden gevolgd (o.a. Arbowet).
- De opdrachtgever is verantwoordelijk voor de toegankelijkheid van het terrein, voor de plaatsing van afzettingen, het regelen van vergunningen en betredingstoestemming, het verwijderen van explosieven, het uitvoeren van milieuonderzoek, het herbestraten etc.

10.5 Openbaarheid en integriteit

- Alle rapporten met onderliggende documentatie zijn openbaar. Beperkingen kunnen alleen door het bevoegd gezag gesteld worden vanuit het oogpunt van bescherming van het bodemarchief.
- De auteurs zijn verantwoordelijk voor een verslaglegging volgens standaarden van goed vakmanschap, beroepsethiek en integriteit. De opdrachtgever/vergunningvragers kan geen eisen stellen of beperkingen opleggen aan de inhoud, de conclusies en de aanbevelingen.
- De auteurs kunnen beperkingen opleggen aan de toegankelijkheid en verspreiding van hun onderzoeksgegevens tot de verspreiding van het eindrapport. Deze bepaling vervalt indien het evaluatieverslag en/of het eindrapport niet binnen de afgesproken termijnen worden aangeleverd.
- De auteurs stellen tekeningen en onderzoeksgegevens (opgravingsdocumentatie) te allen tijde aan het bevoegd gezag ter beschikking indien deze nodig zijn voor de voorbereiding van ander onderzoek of beschermende maatregelen.
- Het bevoegd gezag kan alleen verbeteringen eisen bij aantoonbare tekortkomingen of afwijkingen ten opzichte van de eisen gesteld in het PvE of in KNA 4.1 protocol 4004. Aanbevelingen en conclusies horen tot het domein van de auteur en zijn niet aan correctie onderhevig.

HOOFDSTUK 11 WIJZIGINGEN TEN OPZICHTE VAN HET VASTGESTELDE PVE

11.1 Wijzigingen tijdens het veldwerk

Wijzigingen ten opzichte van dit PvE kunnen alleen plaatsvinden met de goedkeuring van het bevoegd gezag. Deze wijzigingen worden schriftelijk vastgelegd in de onderzoeksdocumentatie en in het rapport vermeld en onderbouwd (zie BRL 4000).

De verwachte hoeveelheid vondsten en monsters is aangegeven in bijlage 1. Wanneer er zich belangrijke wijzigingen ten opzichte van deze verwachting voordoen tijdens het veldwerk, is overleg nodig tussen bevoegd gezag, opdrachtgever en depothouder (zie 11.2 voor de belangrijke wijzigingen).

De depothouder maakt zijn wensen ten aanzien van selectie-deselectie van het onvoorziene materiaal kenbaar aan het bevoegd gezag en opdrachtgever. De archeologische uitvoerder wordt over de uitkomsten van het overleg geïnformeerd door het bevoegd gezag.

De archeologisch uitvoerder berekent de extra kosten voor verzamelen, waarderen, eventueel conserveren en deponeren. De financiële consequenties worden vastgesteld en besproken met en voorgelegd aan de opdrachtgever.

Alle overleggen worden genotuleerd en vastgelegd in het dagrapport. Afwijkingen worden op een door alle betrokken partijen te ondertekenen afwijkingsformulier genoteerd.

Hierop worden ook de consequenties van de afwijking gemeld. Meer- of minderwerk vindt alleen plaats na schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

Alle partijen dienen ten tijde van het onderzoek bereikbaar te zijn voor eventueel noodzakelijk overleg. Indien zij en hun vervangers niet bereikbaar zijn, zal de leidinggevende archeoloog zelf een beslissing nemen over de te volgen strategie.

De reactietermijn op de melding van significante afwijkingen van de verwachte vondstaantallen aan de depothouder is twee werkdagen. Bij tijdige reactie vindt binnen zes weken overleg plaats tussen de depothouder, het bevoegd gezag en de opdrachtgever. Als er geen tijdige reactie volgt wordt er niet geselecteerd in het veld en worden alle vondsten tijdelijk opgeslagen.

11.2 Belangrijke wijzigingen

Onderstaande belangrijke wijzigingen worden te allen tijde aantoonbaar voorgelegd aan de opdrachtgever en het bevoegd gezag:

- Kwalitatieve afwijkingen van de archeologische verwachting of het complextype
- Significante kwantitatieve afwijkingen van verwachte vondsten en monsters (hoeveelheid, soorten materialen, soorten voorwerpen, type conservering).
- Wijzigingen van de gehanteerde onderzoeksmethode.
- Wijzigingen van de fysieke en/of technische omstandigheden.
- Wijzigingen die (de)selectie en/of conservering van vondsten en monsters beïnvloeden.
- Onvoorziene omstandigheden (bijvoorbeeld m.b.t. omvang vindplaats, complextype, aantallen vlakken, enz.).

11.3 Procedure van wijziging na de evaluatiefase van het veldwerk

Eventuele wijzigingen na de evaluatiefase van het veldwerk worden voorgelegd aan het bevoegd gezag en de opdrachtgever. Hieruit voortvloeiende afspraken worden schriftelijk vastgelegd. Indien deze wijzigingen van invloed zijn op de offerte, wordt een aangepaste offerte aan de opdrachtgever voorgelegd. Eventuele wijzigingen met betrekking tot conservering en deselectie vinden plaats in samenspraak met de depothouder.

11.4 Procedure van wijziging tijdens uitwerking en conservering

Eventuele wijzigingen tijdens de uitwerking en conservering worden voorgelegd aan het bevoegd gezag en de opdrachtgever. Hieruit voortvloeiende afspraken worden schriftelijk vastgelegd. Indien deze wijzigingen van invloed zijn op de offerte, wordt een aangepaste

offerte aan de opdrachtgever voorgelegd. Wijzigingen met betrekking tot conservering en deselectie vinden plaats in samenspraak met de depothouder.

LITERATUUR EN BIJLAGEN

Literatuur

Centraal College van Deskundigen (CCvD), 2013: *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) versie 3.3.*

Centraal College van Deskundigen (CCvD), 2006: *Leidraad KNA Eerste Hulp bij Kwetsbaar vondstmateriaal.*

Jager, A., 2017: Programma van Eisen 1^e Ebbingestraat 10-12, Kampen.

Klomp, M., 2019: De Joodse begraafplaats aan de 1^e Ebbingestraat. Een archeologische begeleiding in Kampen. Archeologische Rapporten Kampen 6, Zwolle.

Smole, L., 2018: *Protocol Joodse Herbegraving.* Interprovinciaal Opper Rabbinaat.

Stiboka, 1975: *Bodemkaart van Nederland. Schaal 1:50.000.* Stichting voor Bodemkartering, Wageningen

Websites

www.archeologieinnederland.nl

www.noaa.nl

www.sikb.nl/archeologie

www.topotijdreis.nl

Bijlage 1 Lijst met te verwachten aantallen vondsten per vondstcategorie

Onderzoek	Verwachting	conserveren
Omvang	Verwachte aantal m²	
	2.400 m ²	
Vondstcategorie	Verwachte aantallen (N)	Verwachte aantallen (N)
Aardewerk	150	
Bouwmateriaal	20	
Metaal (ferro)	10	5
Metaal (non-ferro)	2	2
Slakmateriaal	2	
Vuursteen	5	
Overig natuursteen	10	
Glas	10	
Menselijk botmateriaal onverbrand	10 (individueen)	
Menselijk botmateriaal verbrand	0	
Dierlijk botmateriaal onverbrand	5	
Dierlijk botmateriaal verbrand	0	
Visresten (handverzameld)	0	
Schelpen	0	
Hout	1	
Houtskool(monsters)		
Textiel		
Leer		
Moderne materialen (1750 – 1950)	50	10
Monstername	Verwachte aantallen (N)	
Algemeen biologisch monster (ABM)	5	
Algemeen zeefmonster (AZM)	1	
Pollen, diatomeeën en andere microfossielen	0	
Monster anorganisch chemisch onderzoek	0	
Monster micromorfologisch onderzoek	0	
Monster luminescentiedatering (OSL)	0	
Monster koolstofdatering (¹⁴ C)	1	
Monster visresten	0	
Monster DNA	0	
Monster maaginhoud	0	
Monster dendrochronologie	1	

Bijlage 2 Samenvatting van dit PvE, wanneer specialisten raadplegen

Vondstcategorie	In PvE voorschrijven "Raadplegen bij PvA"	In PvE voorschrijven "Raadplegen bij veldwerk"	In PvE voorschrijven "Raadplegen bij uitwerking"
Aardewerk	Nee	Nee	Ja
Bouwmateriaal	Nee	Nee	Ja
Metaal (ferro)	Nee	Nee	Ja
Metaal (non-ferro)	Nee	Nee	Ja
Slakmateriaal	Nee	Nee	Ja
Vuursteen	Nee	Nee	Ja
Overig natuursteen	Nee	Nee	Ja
Glas	Nee	Nee	Ja
Menselijk botmateriaal onverbrand	Nee	Nee	Ja
Menselijk botmateriaal verbrand	Nee	Nee	Ja
Dierlijk botmateriaal onverbrand	Nee	Nee	Ja
Dierlijk botmateriaal verbrand	Nee	Nee	Ja
Visresten	Nee	Nee	Nee
Schelpen	Nee	Nee	Nee
Hout	Nee	Nee	Ja
Houtskool(monsters)	Nee	Nee	Ja
Textiel	Nee	Nee	Nee
Leer	Nee	Nee	Ja
Submoderne materialen	Nee	Nee	Ja
Monstername			
Algemeen biologisch monster (ABM)	Nee	Nee	Ja
Algemeen zeefmonster (AZM)	Nee	Nee	Ja
Pollen, diatomeeën en andere microfossielen	Nee	Nee	Ja
Monster anorganisch chemisch onderzoek	Nee	Nee	Ja
Monster micromorfologisch onderzoek	Nee	Nee	Ja
Monster luminescentiedatering (OSL)	Nee	Nee	Ja
Monster koolstofdatering (¹⁴ C)	Nee	Nee	Ja
Monster visresten	Nee	Nee	Ja
Monster DNA	Nee	Nee	Ja
Monster maaginhoud	Nee	Nee	Ja
Monster dendrochronologie	Nee	Nee	Ja

Bijlage 3 Tabellen richtlijnen van de depots voor (de)selectie vondsten en monsters in het veld (Fase 1) en selectie voor deponeren (fase 2)

Tabel 1: SELECTIE IN HET VELD (Fase 1) voor IVO en Opgraven					
Context	Materiaal	Periode(n)	Meenemen	Overleg (wel/niet meenemen of representatief sample)	Uitzondering
Stort / bouwvoor	Alle materiaal categorieën	perioden die onderzocht of aangetroffen worden	exposabel, bijzonder materiaal		explosief of verontreinigd materiaal
			metaaldetectie vondsten		
			vuurstenen artefacten		
Alle lagen / sporen	Alle materiaal categorieën	alle perioden	exposabel, bijzonder materiaal		explosief of verontreinigd materiaal
Archeolo- gische (cultuur) lagen/ vlak, sporen	Aardewerk	perioden die onderzocht worden	alles	bij grote hoeveelheden of bij stads/dorpskern onderzoek	
	Bot (dierlijk, menselijk, artefact)	perioden die onderzocht worden	alles		miltvuur besmet Individuen van de Joodse begraafplaats
	Bouwmateriaal, onversierd (natuursteen, keramiek, bv dakpan, baksteen en plavuizen)	perioden die onderzocht worden	representatief sample: minimaal 2 exemplaren per soort, formaat, type of datering		
	Bouwmateriaal, versierd/ met inscriptie (natuursteen, keramiek, bv dakpan, baksteen, plavuizen)	perioden die onderzocht worden	alles	bij grote hoeveelheden	
	Glas	perioden die onderzocht worden	alles		
	Hout	perioden die onderzocht worden	(fragment van) artefact		
			(onderdeel van) niet- complexe structuur (bv waterput / resten in paalgaten): in overleg	altijd	
			(onderdeel van) complexe structuur (bv haven, sluis, brug, huis): in overleg	altijd	
	Huttenleem	perioden die onderzocht worden	alles		

	Leer	perioden die onderzocht worden	alles	bij grote hoeveelheden (bv beer-/ afvalputten, productieafval looierij); bij stads- /dorpskern onderzoek	
--	------	--------------------------------------	-------	--	--

Context	Materiaal	Periode(n)	Meenemen	Overleg (wel/niet meenemen of representatief sample)	Uitzondering
Archeolo- gische (cultuur) lagen/ vlak, sporen	Metaal (e.g. goud, zilver, brons, ijzer, tin lood)	perioden die onderzocht worden	(fragment van) artefact productiemateriaal/- afval Niet determineerbaar (mits zinvolle omvang)	schatvondsten altijd direct melden	
	Vuursteen, (Wommersom) kwartsiet	perioden die onderzocht worden	(fragment van) artefact productiemateriaal/- afval (bv debitage)	bij niet lokaal van nature voorkomend, onbewerkt materiaal	
	Natuursteen, ex. vuursteen. Bv bijl, maalsteen, bouwmateriaal	perioden die onderzocht worden	(fragment van) artefact, inclusief productie afval	bij niet lokaal van nature voorkomend, onbewerkt materiaal	
	Barnsteen, git	perioden die onderzocht worden	alles		
	textiel	perioden die onderzocht worden	alles		
	Overig, bv haar, touw, schelp, op t oog herkenbare zaden	perioden die onderzocht worden	alles		

Tabel 2: SELECTIE VOOR DEPONERING (Fase 2)**(aan depothouder/eigenaar ter goedkeuring voorleggen in selectierapport)**

Context	(uit veld meegenomen) Materiaal	Deponeren	Deselecteren / evt. gedeelte deselecteren	Voorwaarden (de)selectie
Alle	Aardewerk	alle uit het veld meegenomen materiaal	bij grote hoeveelheden en bij stads-/dorpskern onderzoek: representatief sample mogelijk	zie tabel 3
	Bot (dierlijk, menselijk, artefact)	alle uit het veld meegenomen materiaal	bij grote hoeveelheden: representatief sample mogelijk (advies KNA Specialist)	depothouder/eigenaar akkoord met herbegraven
	Bouwmateriaal, onversierd (natuursteen en keramiek)	alle uit het veld meegenomen materiaal	indien selectie fase 1 in het veld niet is toegepast, alsnog representatief sample toepassen	zie tabel 3
	Bouwmateriaal, versierd/ met inscriptie (natuursteen en keramiek)	alle uit het veld meegenomen materiaal	bij grote hoeveelheden: representatief sample mogelijk	zie tabel 3
	Glas	alle uit het veld meegenomen materiaal	bij grote hoeveelheden: representatief sample mogelijk (advies KNA Specialist)	
	Hout	(fragment van) artefact	bij grote hoeveelheden: representatief sample mogelijk (advies KNA Specialist)	
		(onderdeel van) structuur, indien tijdens fase 1 tot behoud is overeengekomen	(gedetermineerde) houtmonsters	
	Huttenleem	alle uit het veld meegenomen materiaal	bij grote hoeveelheden: representatief sample mogelijk	
	Leer	alle uit het veld meegenomen materiaal	selectie fase 1 indien niet in het veld toegepast (advies KNA Specialist)	
	Metaal	alle uit het veld meegenomen materiaal	door röntgenopname vastgestelde lege 'klomp'	röntgenfoto van 'klomp' (van enige omvang)
			bij grote hoeveelheden spijkers, slak: representatief sample mogelijk	
	Vuursteen; (Wommersom) kwartsiet	alle uit het veld meegenomen materiaal	dat wat door de KNA Specialist als onbewerkt wordt geclassificeerd en lokaal van nature voorkomt en niet als potentiële grondstof is geclassificeerd	
	Natuursteen (ex. vuursteen, bouwmateriaal)	alle uit het veld meegenomen materiaal	dat wat door de KNA Specialist als onbewerkt wordt geclassificeerd en lokaal van nature voorkomt en niet als potentiële grondstof is geclassificeerd	

	Textiel	alle uit het veld meegenomen materiaal		
	Overig, bv haar, touw, schelpen, op het oog herkenbare zaden	alle uit het veld meegenomen materiaal		

Tabel 3: REPRESENTATIEVE SELECTIE voor in het veld (fase 1) / voor deponering (fase 2)			
Materiaal	deponeren	Voorwaarden	Overleg
Bulk aardewerk Fase 2	alle exemplaren/fragmenten met inscripties of anderszins opvallende fragmenten (bv misbaksels)		indien sprake is van productieplaats
	logisch, representatief sample (periode, vorm/type, baksel, bewerkingstechniek, versiering, vondstomstandigheid etc).	focus op randen, bodems, aanzetsels (bv tuiten, oren) en relatief grote wandfragmenten	altijd
Bouw materiaal (natuursteen en grof keramiek) Fase 1	alle exemplaren/fragmenten met inscripties/versiering		bij grote hoeveelheden en/of bij omvangrijke exemplaren
	logisch, representatief sample (periode, vorm/type, baksel, bewerkingstechniek, vondstomstandigheid etc).	2 exemplaren per soort/ formaat/ type/ datering	indien in fase 2 toe-/ aangepast

Bijlage 4 Verklarende woordenlijst

Antropogene sporen Alle immobiele sporen van menselijke oorsprong, variërend van paalgaten of fosfaatvlekken tot muurresten.

AMK Archeologische Monumentenkaart geeft een overzicht van gewaardeerde archeologische terreinen in vier categorieën: 1) Archeologische waarde, 2) Hoge archeologische waarde, 3) Zeer hoge archeologische waarde en 4) Zeer hoge archeologische waarde beschermd. De AMK is de gezamenlijke verantwoordelijkheid van de RCE en de provincies en wordt beheerd door de RCE.

Archeologische indicatoren Indicatief archeologisch materiaal dat bij (boor)onderzoek een aanwijzing kan zijn voor de aanwezigheid, ter plaatse of in de nabijheid, van een archeologische vindplaats.

Archis Archeologisch Informatie Systeem. Dit door de RCE beheerde systeem bevat informatie over o.a. onderzoeksmeldingen, vondstmeldingen, waarnemingen, complexen en monumenten.

¹⁴C Koolstof (radioactieve isotoop), gebruikt voor datering.

CIS Het landelijke registratienummer ten behoeve van archeologisch onderzoek, uitgegeven door het Centraal Informatiesysteem.

Ex situ Niet ter plaatse. Aanduiding die wordt gebruikt om aan te geven of grondsporen en / of artefacten zich niet meer op de oorspronkelijke plaats in de bodem bevinden. Behoud ex situ is het bewaren van de archeologische informatie door definitief onderzoek (opgraven, documenteren en registreren).

IKAW Indicatieve kaart van archeologische waarden, een door de RCE geproduceerde kaart op landelijk niveau met de verwachte relatieve of absolute dichtheid van (bepaalde) archeologische verschijnselen in de bodem.

IVO Inventariserend Veld Onderzoek. Het verwerven van (extra) informatie over bekende of verwachte archeologische waarden binnen een onderzoeksgebied, als aanvulling op en toetsing van de archeologische verwachting, gebaseerd op het bureauonderzoek middels waarnemingen in het veld.

In situ Achtergebleven op exact de plaats waar de laatste gebruiker het heeft gedeponeerd, weggegooid of verloren. Behoud in *situ* is het behouden van archeologische waarden in de bodem.

KNA Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie.

PvA Plan van Aanpak. Een door de opdrachtnemer op te stellen plan voor de uit te voeren werken waarmee beoogd wordt aan de vereisten zoals geformuleerd in het Programma van Eisen en/of het ontwerp te voldoen. Ook wordt hierin een voorstel gedaan voor de werkwijze waarmee de in het Programma van Eisen en/of ontwerp geformuleerde resultaatsverwachtingen bereikt kunnen worden.

PvE Programma van Eisen. Het PvE is een door een bevoegde overheid opgesteld of bekrachtigd document dat de probleem- en doelstelling van de te verrichten werkzaamheden van de vindplaats geeft en de daaruit af te leiden eisen formuleert met betrekking tot het uit te voeren werk.

RCE Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

RTS Robotic Total Station. Hiermee worden vlakken direct digitaal ingemeten.

Selectieadvies Archeologisch inhoudelijk advies over de behoudenswaardigheid van een vindplaats. Dit wordt opgesteld aan de hand van de waarderingscriteria.

Bijlage 5 Protocol Joodse herbegraving 1.4.

Protocol Joodse herbegraving

- Voorafgaand aan het ontgraven van menselijke resten dient een vergunning of anderzijds toestemming te zijn verleend om te graven op een begraafplaats. De beheerder van de betreffende begraafplaats zal weten welke instanties benaderd dienen te worden en tevens aan welke voorwaarden dient te worden voldaan, in verband met de wet op de lijkbezorging.
- Tevens dient de diepte van de begraving vooraf bekend te zijn. Waarschijnlijk is dit een standaard diepte, die bij de betreffende begraafplaats bekend is en varieert afhankelijk van het aantal begravingen dat in het graf is/kan worden voltrokken. Afhankelijk van de bodemgesteldheid heeft elke begraafplaats hier eigen regels voor.
- Van belang is dat vooraf aan de graafwerkzaamheden bekend is wanneer de oorspronkelijke begraving heeft plaatsgevonden, zodat kan worden ingeschat wat er (nog) resteert van het ter aarde bestelde lichaam en kist.
- De bovengrond kan zonder problemen (machinaal) worden verwijderd tot op circa 20 cm boven de verwachte diepte van de begraving. Dit dient op dezelfde dag als de rest van de ontgraving plaats te vinden zodat het graf niet onbewaakt open blijft liggen. Deze ontgraving dient overigens plaats te vinden onder toezicht van een rabbijn die wordt bijgestaan door een archeoloog of fysisch antropoloog en (een afgevaardigde van) de begraafplaats beheerder. Met een metalen prikstok kan de diepte van de kist worden vastgesteld indien deze nog gedeeltelijk intact is.
- Indien de begraafplaats niet voor bezoekers wordt afgesloten tijdens de ontgraving, kan het daadwerkelijke ruimen van het graf bij voorkeur gebeuren achter een scherm, welke passanten op de begraafplaats het zicht op de werkzaamheden ontnemt. Een tent over het graf is ook een optie; dit kan tevens voorkomen dat hemelwater in de grafkuil stroomt en de werkzaamheden bemoeilijkt.
- De laatste ontgravingen dienen handmatig te worden verricht. De reden hiervoor is dat de menselijke skeletmateriaalresten niet nodeloos beschadigd mogen worden (dit is een veel voorkomend geval bij archeologische opgravingen waar bij toeval een graf wordt aangetroffen, in veel gevallen wordt daarbij de schedel geraakt).

- Het handmatige graafwerk dient onder toezicht van een orthodoxe rabbijn te gebeuren (bij een archeologische opgraving kan dit ook door een deskundige afgezant van de rabbijn gebeuren), die toezicht houdt of alles respectvol en volgens de norm van de Joodse wet geschiedt en onder toezicht van een archeoloog of fysisch antropoloog met aantoonbare ervaring op het gebied van het opgraven van menselijke begravingen. Deze archeoloog of fysisch antropoloog zal in het gunstigste geval zelf de menselijke resten verzamelen. De reden hiervoor is dat de rabbijn en archeoloog of fysisch antropoloog onafhankelijk zijn en het beste voor hebben wat betreft het zo volledig en zorgvuldig mogelijk verzamelen van alle menselijke resten, die zich in het graf bevinden. Door de ervaring van de archeoloog of fysisch antropoloog zullen geen resten over het hoofd gezien worden. Dit is met betrekking tot een Joods graf van het grootste belang (in tegenstelling tot het ruimen van een niet-Joods graf waarbij wellicht eens iets in het graf achterblijft).
- De botresten worden zorgvuldig uit het bestaande graf gehaald en geplaatst in een reeds klaarstaande nieuwe kist. Dit gebeurt zoveel mogelijk in oorspronkelijk anatomisch verband.
- In het geval dat de oorspronkelijke kist nog intact is, kan deze integraal gelicht worden. Of deze daar stevig genoeg voor is, dient in het veld te worden vastgesteld.
- Hoewel het ongebruikelijk is dat er bij een Joodse begraving materiele zaken worden mee gegeven in het graf of in de kist zou de situatie zich voor kunnen doen dat er toch iets van dien aard wordt aangetroffen in het graf. In een dergelijk geval wordt contact opgenomen met de eventuele nabestaanden van de dode en gevraagd of zij deze zaken willen bewaren.
- Indien de kist en het graf goed geconserveerd en herkenbaar zijn, zal de ontgraving minder tijd in beslag nemen dan wanneer deze is vergaan.
- Voor het ontgraven en verzamelen van één volledig menselijk skelet in archeologische context dient rekening gehouden te worden met ongeveer vier uur, vanaf het moment dat de bovengrond is verwijderd.
- De aard en structuur van de grond, de diepteligging van de begraving, de grondwaterstand en het materieel zijn hier onder andere op van invloed. Ook de beschikbare werkruimte speelt hierbij een rol. Hoe breder het gat naar de begraving gegraven kan worden hoe makkelijker men kan werken om de menselijke resten te verzamelen.
- Voorafgaand aan de herbegraving dient bekend te zijn hoeveel doden in het graf zijn begraven en of dit alleen Joodse doden zijn en wanneer deze zijn begraven.

- In het geval van een hoge grondwaterstand kan beter in de zomer worden ontgraven of er kan in ernstige gevallen bronbemaling worden ingezet. In een dergelijke situatie moet rekening worden gehouden met het aantreffen van onverteerde menselijke resten. De wenselijkheid en gezondheid en de technische mogelijkheid om deze resten te verzamelen moeten voorafgaand aan de herbegraving worden overwogen.
- Tijd en geld zouden geen rol moeten spelen bij het zorgvuldig en respectvol opgraven van Joodse resten.
- Om een en ander goed te stroomlijnen dienen de genoemde zaken bij de uitvoerende instanties/personen bekend te zijn. Ook de datum van de geplande ontgraving dient ruimschoots van tevoren bekend te zijn, in verband met de planning van de aanwezig geachte personen.
- Voor de aanwezige personen en materieel moet gedacht worden aan: een rabbijn, archeoloog of fysisch antropoloog, grondwerker, bemande (mini) graafmachine, scherm om of tent over het graf, een kist en twee lakens of plastic zeil als opslag voor het ontgraven skeletmateriaal, een lijkst in geval van een herbegraving of een kleinere houten kist in geval van een archeologische opgraving (ten miste zo groot als het dijbeen van een volwassene), vervoer voor het ontgraven skeletmateriaal, twee batsen met een korte steel, twee troffels, een zeef met een maaswijdte van 0.5 cm (om de grond uit de oorspronkelijke kist zorgvuldig te zeven om ook de kleinste botresten te verzamelen), een borstel, een duimstok/meetlint (om de diepte van de begraving in de gaten te houden), voldoende plastic “dokters” handschoenen (in verband met hygiëne), wegwerpoveralls voor de ontgravers, een fotocamera (om de uitgevoerde werkzaamheden vast te leggen om aan te kunnen tonen dat alles zorgvuldig is geschied). Foto's worden echter alleen met toestemming van de betrokkenen en nabestaanden gemaakt.
- De rabbijn weet dat waar hij zorg voor moet dragen zoals bijvoorbeeld grond uit Eretz Yisrael, een talliet.
- Verder dient er voor de aanwezige personen die het werk verrichten een droge schaftruimte, een toilet met stromend water en zeep beschikbaar te zijn.
- Voorafgaand aan de werkzaamheden moet er een plan van aanpak zijn opgesteld en onderschreven door alle betrokken partijen, zodat er geen discussie in het veld ontstaat.
- Na de ontgraving zal de kuil worden verdicht met de uitgekomen grond. Eventuele resten van de kist worden meegenomen naar de nieuwe plaats van begraving, om daar in de zelfde grafkuil als de menselijke resten te worden begraven. Dit wegens de vloeibare resten van de overledene die daarin getrokken kunnen zijn (*tevusah-met*).

3

Inter Provinciaal Opperrabbinaat

Postbus 7967, 1008 AD Amsterdam T 020 3018495 F 020 3018491 E rabbinaat@ipor.nl
Bestuursgebied IPOR: Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Flevoland,
Noord Holland (m.u.v. Amsterdam), Utrecht, Zeeland, Noord Brabant, Limburg

- Op de dag van de ontgraving dient 's morgens (dan is er eventueel uitloop in de middag mogelijk) een korte *toolbox meeting* plaats te vinden zodat alle aanwezigen weten wat de bedoeling is en wat van hen verwacht wordt.
- Na de opgraving van de menselijke resten dienen deze te worden herbegraven. Hoewel dit buiten dit protocol valt dient hierbij rekening gehouden te worden met de volgende benodigdheden: een talliet, zand uit Israël. Deze zaken worden verzorgt door de betrokken rabbijn. Verder zijn minstens drie batsen met een lange steel nodig om het graf handmatig te kunnen verdichten.
- Losse resten van menselijk botmateriaal die op de locatie van een (voormalige) Joodse begraafplaats worden aangetroffen of die om andere wijze vermoedelijk aan Joodse lichamen vallen toe te schrijven worden verzameld en integraal herbegraven.
- Voor de archeologische opgraving van Joodse menselijke resten geldt dat resten niet verder worden ontdaan van grond dan strikt noodzakelijk om de herkenning van menselijk materiaal vast te stellen. Er wordt geen detailonderzoek verricht op het botmateriaal verder dan in het veld zichtbaar is (leeftijd en geslachtsbepaling etc.). Er worden geen monsters genomen ten behoeve van 14C-, DNA- of isotopenonderzoek en dergelijke. De resten worden niet tijdelijk opgeslagen, maar worden dezelfde dag nog herbegraven. Fotografie tijdens archeologisch werk vindt alleen plaats ten behoeve van de beschrijving in een rapportage. De foto's worden echter nooit gepubliceerd. Dit heeft alles te maken met het respect naar de dode die hier niet om heeft gevraagd en wiens resten niet verder ontwaard dienen te worden (*nivul ha-met*).

drs. [REDACTED] seniorarcheoloog
23-12-2018

Inter Provinciaal Opper Rabbinaat

Postbus 7967, 1008 AD Amsterdam T 020 3018495 F 020 3018491 E rabbinaat@ipor.nl
Bestuursgebied IPOR: Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Flevoland,
Noord Holland (m.u.v. Amsterdam), Utrecht, Zeeland, Noord Brabant, Limburg